

Kamerbeek

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog...

vanGeet

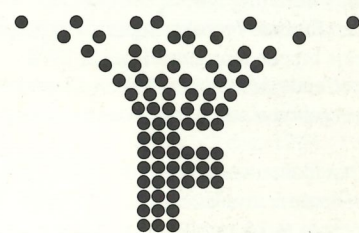
ontwerpt en installeert

Van Geet Installaties B.V.

- * Elektrotechniek
- * Werktuigbouwkunde
- * Onderhoud en Service

Hardwareweg 7
Postbus 352
3800 AJ Amersfoort

Telefoon: 033 - 4559911

Cadeaus uit Flehite

Boeken

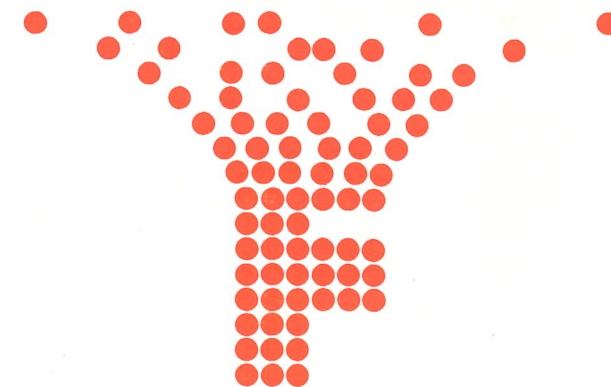
Amersfoortse sociëteiten	f24,50
Hoevelaken 1132-1982	f29,90
Amersfoort 1850-1930	f29,90
Randenbroek	f24,50
Rommelenburg herontdekt	f 7,50

Prenten

Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender (1760) met Amersfoortse stadsgezichten	
Per stuk	f30,00
Ansichtposter	f 5,00

Diversen

Flehite agenda 1996	f24,50
Diverse Kerstkaarten	
Amersfoort zoals het was per aflevering	f 7,95

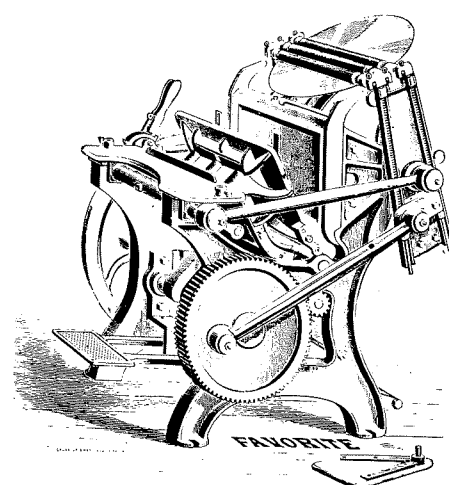
*Tijdschrift voor verleden en heden van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van de Stichting Museum Flehite en de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
24e jaargang nr. 1/2, november 1995*

Flehite

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

als museumstuk . . .

Wij zijn erg
blij met dat
oude drukpersje.
't Doet ons
terugdenken
aan die tijden,
van vakmanschap.

Dat vakmanschap hebben we nog, want ook
vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan
het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen.
De persen zien er nu anders uit . . .
Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-4616349

Flehite

Inhoud

De aanwinst van de eeuw	3
<i>J.A.L. de Meyere, J.G. Smit en A.A. Volkers-de Ruiter</i> De memorietafel Van Schayck	4

<i>A.F.M. Reichgelt</i> Bouw, verval en restauratie van de Pyramide van Austerlitz	14
--	----

Boekbespreking	18
----------------	----

Kroniek	20
---------	----

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
dr. J. A. Brongers, mevr. drs. J. de Cock-Buurman,
H. J. J. Dekker, dr. J. Hovy, drs. R. M. Kemperink,
drs. P. C. B. Maarschalkerweerd.

Redactieadres,

abonnementen, advertenties

Museum Flehite, Breestraat 80,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-4619987.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f25,-
instellingen: f35,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite. Amersfoort.

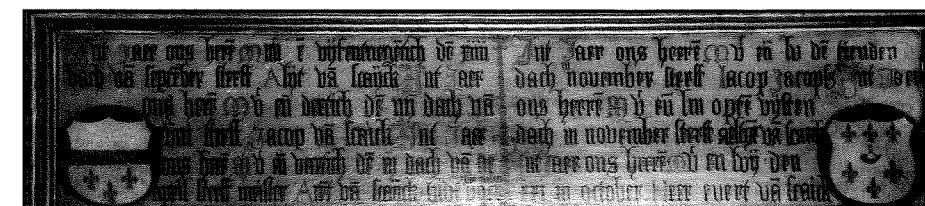
Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-4619987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: H. J. J. Dekker
p/a Breestraat 80, 3811 BL Amersfoort.
Lidmaatschap: f35,- per jaar.

ISSN 0165-960X

De aanwinst van de eeuw

In 1993 wees de toenmalige conservator van het Centraal Museum te Utrecht, drs. J.A.L. de Meyere, op de aanwezigheid van een memorietafel van de Amersfoortse familie Van Schayck in particulier Zwitsers bezit. Een bericht dat het hart van een museumdirecteur harder deed kloppen. Zou het mogelijk zijn een voor de stad Amersfoort zo uniek en zeldzaam 16de-eeuws stuk te bemachtigen. De fondsen van Flehite waren daarvoor ten enen male ontoereikend. Met veel succes werd echter een beroep gedaan op de Vereniging Rembrandt, het K.F.Hein Fonds, het Fentener van Vlissingen Fonds, Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, het Anjerfonds Utrecht, de M.A.O.C. gravin van Bylandt Stichting, de Vereniging Stadsherstel te Amersfoort en de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Het toen nog aanwezige gat in de begroting werd gedicht door een actie van de Amersfoortse Courant. Zij gaf de bekende kunstenaar Armando opdracht een litho getiteld Baum te vervaardigen, die speciaal ten behoeve van de memorie-tafel werd verkocht. Een indrukwekkend samenspel van landelijke, provinciale en gemeente-lijke fondsen en instellingen om de aankoop mogelijk te maken. Hiervoor nogmaals zeer veel dank.

Na de bestudering van de nieuwe aanwinst kwam de heer De Meyere met nog een verrassing. Hij kon het schilderij op goede gronden aan de belangrijke Antwerpse kunstenaar Pseudo Bles toeschrijven.

Dr.J.G.Smit en mevr. A.A.Volkers-de Ruiter ontrafelden de genealogie van de familie Van Schayck. Daarbij werd ook een 17de-eeuwse beschrijving van de memorietafel en de predella ontdekt.

Zoals uit het artikel van de hierbovengenoemde auteurs blijkt zijn zeker nog niet alle raadsels rond de memorietafel opgelost maar er zijn toch heel veel nieuwe gegevens aan het licht geko-men. Ook hiervoor zijn wij hen bijzonder erkentelijk.

Flehite en Amersfoort zijn een topstuk rijker geworden, terecht aangeduid als: de aankoop van de eeuw.

B.G.J.E.

De memorietafel Van Schayck kunsthistorisch, genealogisch en heraldisch bekeken

J. A. L. de Meyere, J.G. Smit en
A.A. Volkers-de Ruiter

Het door Flehite aangekochte schilderij *De aanbidding door de koningen* werd aanvankelijk toegeschreven aan een anoniem Antwerps meester van rond 1520. Later werd verondersteld dat de schilder een lid van de Utrechtse kunstenaarsfamilie Van Schayck was. Die opvatting was gebaseerd op de namen die op de predella voorkomen. Deze namen hebben echter geen betrekking op de Utrechtse familie Van Schayck, maar op de Amersfoortse.¹⁾ Bovendien is er, wat de stijl van het schilderij betreft, geen enkele relatie met één van de Utrechtse schilders Van Schayck noch met een andere kunstenaar uit de Domstad, maar wel degelijk met een Antwerpse kunstenaar, namelijk de zogeheten Pseudo Bles.

Pseudo Bles

Een schilderij met *De aanbidding door de koningen* in de collectie van de Alte Pinakothek te München ligt aan de basis van de naam en de samenstelling van het oeuvre van de zogeheten Pseudo Bles.²⁾ Op dat schilderij kwam namelijk de signatuur *Hendricus Blesius* voor, die geïdentificeerd werd als de verlatijnste naam van de Antwerpse historie- en landschapsschilder

Pseudo Bles, *De aanbidding door de koningen*, ca. 1530. Olieverf op paneel, 120,7 x 100 cm. Collectie Museum Flehite.

Pseudo Bles, *De aanbidding door de koningen*, ca. 1530. Olieverf op paneel, 74 x 64 cm. Bayrische Staatsgemäldesammlung, München.

Henri met de Bles. Het Münchener schilderij was echter moeilijk in te passen in het oeuvre van deze meester en riep dan ook de nodige vraagtekens op. Toen ten slotte bleek dat de signatuur vals was, werd daarmee ook de identificatie ontzenuwd. De vervaardiger van *De aanbidding door de koningen* in de Alte Pinakothek te München kreeg de naam Pseudo Bles.

Tot nu toe werden twee zijvleugels van een drieluik en vijf andere schilderijen toegeschreven aan Pseudo Bles; verder worden nog drie schilderijen met deze meester in verband gebracht.³⁾ Thans kan daar *De aanbidding door de koningen*, die als aanwinst in de collectie van Museum Flehite is opgenomen, aan worden toegevoegd.

Het werk van Pseudo Bles past perfect in het kader van de zogenaamde Antwerpse maniëristen. Deze verzamelaar is in feite een dekmantel voor tal van schilders die in een enigszins verwante stijl in de Scheldestad werkzaam waren in de eerste helft van de 16de eeuw.

Kenmerkend voor hun schilderijen is onder meer de complexe compositie met bijzondere aandacht voor uitgelengde, uiterst verfijnde figuren in extravagante, theatrale kostumering en voor decoratieve details in de architectuur. Specifiek voor de Antwerpse maniëristen is verder het felle koloriet, dat reminiscenties oproept aan het laat-middeleeuwse kleurengebruik.

Decennia lang bleven kunstenaars in Antwerpen, hetzij individueel hetzij in ateliers, in dezelfde stijl werken. Hun werk werd allengs traditioneel en degradeerde tot automatisme en zelfimitatie, echter zonder de hoge ambachtelijke kwaliteit te laten varen. Desondanks, of wellicht juist daardoor, vond hun werk veel aftrek, niet in het minst in het buitenland.

Binnen de groep Antwerpse maniëristen onderscheidt zich een aantal kunstenaars door zijn persoonlijke stijl. Pseudo Bles is er één van. Typerend voor Pseudo Bles is het statige en zelfs statische karakter van zijn werk. Dat bereikt hij door de geaccentueerde verticale schikking van de architectuur en door de rijzige figuren. De veelheid van personages op voor- en achtergrond maken de voorstelling tot een compact geheel. Los van compositorische elementen is het primair de volstrekt eigen expressie van de fysiognomie

waardoor Pseudo Bles zich onderscheidt van andere Antwerpse maniëristen.

De voorstelling

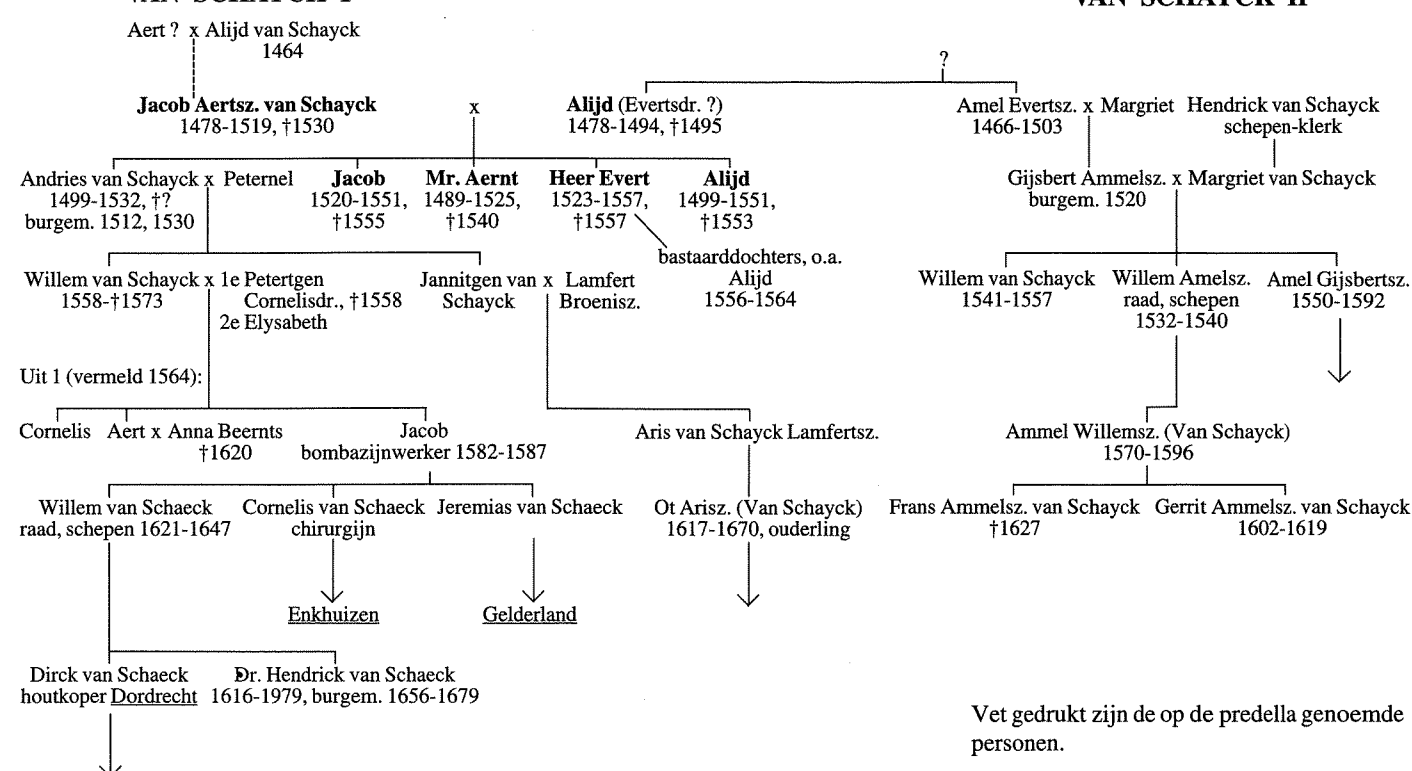
Een memorietafel was in de eerste plaats vooral een schilderij bedoeld om de nagedachtenis van overleden familieleden te eren. Het schilderij, eventueel in de vorm van een drieluik, kon onderdeel van een groter geheel vormen, bijvoorbeeld een kerk- of huisaltaar. De voorstelling van het schilderij moest het doel van de nagedachtenis verbeelden.

De aanbidding door de koningen is zeer geschikt als onderwerp voor een tafereel dat bedoeld is ter nagedachtenis van overledenen. De aanbidding door de koningen, ook wel Epifanie geheten - letterlijk vertaald uit het Grieks betekent dat Verschijning -, houdt verband met de goddelijke openbaring van het mensgeworden woord. De vleeswording van Christus wordt beschouwd als de

eerste fase in het verlossingswerk, dat eindigt met de kruisdood. Zowel kruisiging en opstanding als de aanbidding van Christus zijn daarom thema's bij uitstek voor een memorietafel.

Om aan toeschouwers kenbaar te maken om welke familie het ging, werden vaak een of meerdere familiewapens aangebracht. De burgerlijke heraldiek had in de late middeleeuwen een hoge vlucht genomen. Met een eigen wapen konden vooraanstaande en rijke geslachten zich dicht bij de adel plaatsen en zich onderscheiden van de minder rijke en minder vooraanstaande families. De onderhavige memorietafel is samengesteld uit twee afzonderlijke panelen. Het bovenste is een schilderij met in het centrum een voorstelling van de aanbidding door de drie koningen. Bij deze aanbidding sluiten zich links en rechts een aantal burgerlijke personen aan (voor de toeschouwer links de

VAN SCHAYCK I

Vet gedrukt zijn de op de predella genoemde personen.

mannen en rechts de vrouwen). Via de aanbidding van het Christuskind kon(den) de opdrachtgever(s) van het schilderij hun overleden familieleden eer betuigen. Het onderste paneel is een rechthoekig bord, dat even breed is als het schilderij. Dat bord, of predella in de kunsthistorische terminologie, bevat links en rechts een wapen en verder teksten die het overlijden van een aantal leden van een familie memoreren.

De predella

Het onderschrift op de predella luidt volledig (de - zijn afkortingslijntjes, die meestal een n of m vervangen. Zij moeten worden geplaatst boven de voorgaande letter): Links (voor de kijker): Jnt Jaer ons here- MIIII^c en- vijfentegentich de- XIII dach van septe-ber sterff Alijt va- Scaijck. Jnt Jaer ons here- MV^c en- dertich de- IIII dach va- juni sterff Jacop va- scaick. Jnt Jaer ons here- MV^c en- veertich de- XII dach van de april sterff meester Are-t van scaijck. bidt voer die zielen.

Rechts: Jnt Jaer ons heere- MV^c en- LV detienden dach in november sterff Iacop Jacopsz. Jnt Jaer ons heere- MV^c en- LIII opte- vijften dach in november sterff aeltge- va- Scaeck. Jnt Jaer ons heere- MV^c en[de] LVII den XXI in october Heer evert van scaick.

Deze tekst wekt de indruk door één hand te zijn aangebracht, wellicht in één keer. Als dat zo is, is het des te merkwaardiger dat op enkele plaatsen de beschikbare ruimte te krap bemeten is geweest. 'Die zielen' aan het eind van de linker tekst is namelijk in kleine letters bovengeschreven, en 'in' in de rechterkolom in de tweede regel vóór 'november' is eveneens in kleine letters bovengeschreven.

Links- en rechtsonder zijn op de predella twee wapens afgebeeld. Deze kunnen als volgt worden beschreven. Links: in zilver een rode dwarsbalk; in de schildvoet drie rode lelies, naast elkaar geplaatst. Rechts: in zilver een zwarte jachthoorn, vergezeld boven en beneden van drie rode lelies naast elkaar geplaatst. Door de vorm van de onderkant van het schild is bij beide wapens de middelste van de onderste drie lelies lager dan de beide andere geplaatst.

Ervan uitgaande dat schilderij en predella bij elkaar horen, staan ons voor de identificatie van de op het schilderij afgebeelde 'aanbidende' personen dus de volgende elementen van de predella ten dienste: 1) de namen en sterfdata van zes personen, en wel van vier mannen en twee vrouwen, van wie er vijf de familienaam Van Schayck of varianten daarvan dragen; 2) twee wapenafbeeldingen. Hierna zal eerst worden nagegaan uit welke familie Van Schayck de genoemde personen afkomstig zijn en in welke relatie zij tot elkaar stonden. Vervolgens zal dit resultaat aan de hand van beschikbare wapenafbeeldingen worden geverifieerd.

Het gezin Van Schayck

De naam Schadijck, Schayck, Schaaik, Schaack, Schaek komt in deze en vele andere varianten vanaf de middeleeuwen veelvuldig voor in de zuidelijke en oostelijke delen van de huidige provincie Utrecht. Het is zeker dat niet alle Van Schaiks aan elkaar verwant zijn; daarvoor lopen de plaatsen van herkomst te veel uiteen. Eén geslacht stamde uit Vreeswijk,⁴⁾ een tweede uit het Kromme Rijn-gebied⁵⁾ en weer andere uit de streek van de Gelderse Vallei. Aan gehuchten als Schaik bij Leerdam en het dorp Schaijk bij Ravestein in Noord-Brabant zullen andere geslachten Van Schaik hun naam hebben ontleend. In Scherpenzeel lag en ligt het erf Schadewijk (thans Schaik), waaraan (door samentrekking, met verlies van eerst de w en daarna de d) vermoedelijk diverse Amersfoortse families Van Schaik, Schayck etc. hun naam hebben ontleend. Wij schrijven met opzet 'families', omdat ook van de verschillende Amersfoortse naamdragers-Van Schayck niet kan worden bewezen dat zij allen tot één geslacht behoorden. Nader genealogisch onderzoek naar hun afkomst en eventuele onderlinge samenhang is dringend gewenst.⁶⁾ Van de prominentste Amersfoortse familie Van Schayck is als stamvader tot nu toe bekend Gerrit van Scha(w)yck, raad in 1473, schepen tussen 1477 en 1509 en burgemeester in 1491 en 1499. Onder zijn nakomelingen bevinden zich onder meer zijn kleinzoon mr. Gerrit van Schayck, raad, schepen en burgemeester vanaf 1547, in 1579 na de overgang

van Amersfoort afgezet, en diens kleinzoon mr. Peter van Schadijck, burgemeester van de stad in 1629 tijdens de bezetting door keizerlijke troepen, toen een katholieke magistraat werd aangesteld. Het zal duidelijk zijn dat dit geslacht, met regenten van de Poth en regentessen van het St. Elisabethsgasthuis onder zijn leden, voortaanstaand en katholiek is gebleven na de aansluiting van Amersfoort bij de Unie van Utrecht in 1579. Dat geldt niet voor de kinderen van Lamfert Broenisz. en Jannitgen van Schayck, die de achternaam van hun moeder aannamen en daarmee ook een geslacht Van Schayck stichtten. Tot hun nageslacht behoorde bijvoorbeeld Ot Arisz. van Schayck, vele jaren gereformeerd ouderling van de St. Joriskerk tussen 1638 en 1670. Behalve deze families zijn er in Amersfoort in de tweede helft van de 15de, in de 16de en in de 17de eeuw nog andere die de naam Van Schayck/Schaaik dragen. Bij verschillende van hen komen de voornamen Alijd, Jacob en Evert voor. Genealogisch onderzoek, waarbij de registers waarin de overdrachten van huizen en renten genoteerd zijn een belangrijke bron vormen, heeft één gezin aan het licht gebracht, waarin alle op de predella genoemde personen voorkomen. Bovendien komen hun overlijdensgegevens, in de vorm van een laatste vermelding waarop zij nog in leven zijn of een eerste vermelding van het feit dat zij dood zijn, overeen met de gegeven sterfdata.

Dat gezin bestaat uit:

I. De vader *Jacob van Schayck*. Hij is misschien dezelfde als Jacob, in 1464 vermeld als zoon van een Alijd van Schaijk.⁷⁾ Gezien de voornaam Alijd van zijn dochter is dit niet zo onwaarschijnlijk. In ieder geval komt deze Jacob van Schayck met zijn vrouw *Alijd* voor in akten van 1478. In latere akten, uit de jaren 1494-1501, staat hij vermeld als *Jacob Aertsz.*, zonder geslachtsnaam. In 1519 wordt hij weer *Jacob van Schayck* genoemd. Dat kan erop wijzen dat het hier een *Jacob Aertsz.* betreft, die in incidentele gevallen de achternaam van zijn moeder heeft overgenomen. Na 1519 moet hij overleden zijn. Zijn vrouw wordt in 1478 en 1494 vermeld, in 1499 niet meer en in

1500 als overleden. Dit echtpaar komt dus overeen met de op de predella genoemde Jacob, overleden 1530, en Alijd, overleden 1495.

De akten van 1478 behandelen wij hierna. Jacob Aertsz. en Alijd verkregen op 17 februari 1494 een huis in de Nieuwstraat.⁸⁾ Op 3 juli 1499 droeg Jacob Aertsz., samen met zijn zoon Jacob en zijn dochter Alijd, dit huis met hofstede over aan Arijs (Andries) Jacobsz. en diens vrouw Petermel, waarbij Jacob senior borg stelde voor zijn twee onmondige kinderen (namelijk voor het feit dat die de overdracht niet zouden herroepen).⁹⁾ Kort daarna, op 4 november 1500, deden dezelfde Arijs Jacobsz., die dan de achternaam Van Schayck draagt, en zijn vrouw Petermel afstand van hun aanspraken op hun deel van de erfenis van hun moeder, aangeduid als de vrouw van Jacob Aertsz.¹⁰⁾ Uit deze beide laatste akten leren wij dus de namen van drie kinderen van Jacob en Alijd kennen: Arijs (Andries), Jacob en Alijd, terwijl wij ook weten dat er in 1499 nog twee onmondige kinderen waren. Volgens andere akten moeten aan deze kinderen nog worden toegevoegd een Evert en een Aernt. Op 12 maart 1550 en 4 mei 1558 wordt namelijk Jacob van Schayck (junior) samen met zijn broer heer Evert van Schayck in akten vermeld, in 1550 beiden in leven en in 1558 beiden overleden.¹¹⁾ In laatstgenoemde akte noemen Willem Arisz. van Schayck, gehuwd met een Petertgen, en Jannitgen, gehuwd met Lamfert Broenisz., Jacob en Evert hun ooms. Daarmee is bewezen dat heer Evert, een priester die regelmatig voorkomt als zoon van een Jacob, van de hier behandelde Jacob een zoon was. Willems vader Aris moet namelijk dezelfde zijn als de hiervoor genoemde Arijs Jacobsz. Nog in een akte van 23 november 1551 worden heer Evert, Jacob en hun zuster Alijd van Schayck gezamenlijk vermeld.¹²⁾ Ook mr. Aernt van Schayck moet een zoon van het echtpaar Jacob en Alijd zijn. In 1519 wordt hij in een akte samen met zijn vader Jacob en in een andere samen met zijn zuster Alijd genoemd. Daarmee zijn alle volwassen geworden kinderen van Jacob van Schayck en zijn vrouw Alijd bekend, waarbij hun volgorde naar ouderdom niet vaststaat:

Vereniging Rembrandt

De Vereniging Rembrandt is in 1883 opgericht. De aanleiding daartoe was de veiling van de 'Collectie Teekeningen van Oude Meesters' van Jacob de Vos Jbn. De vrees bestond dat deze verzameling, althans de mooiste en meest waardevolle tekeningen daaruit, niet in Nederland zouden blijven. De uitverkoop naar het buitenland van kunstwerken van Nederlandse oorsprong, met name schilderijen, was in die tijd in volle gang. Nederland kende eigenlijk geen maecenaat en de Staat beschikte niet over de middelen om het vertrek naar het buitenland van onze kunstschat tegen te houden. Het is dan ook begrijpelijk dat de volledige naam van de vereniging luidt: Vereniging Rembrandt Nationaal Fonds Kunstbehoud. Haar doel is echter niet meer beperkt tot het behouden van kunstschaten voor Nederland, zij rekent ook het vermeerderen van het openbare bezit aan kunstschaten in Nederland tot haar taak, dus wordt mede steun verleend bij aankopen in het buitenland.

De Vereniging Rembrandt verleent van oudsher steun bij aankoop van oude kunst door openbare musea. Sedert het derde kwart van deze eeuw worden ook aanvragen voor werken van moderne en hedendaagse kunst in behandeling genomen. Hieruit mag blijken dat de Vereniging Rembrandt zich niet beperkt - zoals soms nog gedacht wordt - tot steun bij de aankoop van werken van onze nationale schilder met die naam.

Met hun contributie, al dan niet uitgebreid met giften, maken de leden het werk van de vereniging mogelijk. Andere voor haar belangrijke bronnen van inkomsten zijn de jaarlijkse bijdrage van het Prins Bernhard Fonds en de opbrengsten van het vermogen. Legaten en erfstellingen worden rechtstreeks toegevoegd aan het vermogen, ten dele aan het Fonds voor bijzondere aankopen. Met deze middelen is het mogelijk belangrijke

schenken en renteloze leningen te verschaffen aan musea die een kunstobject van hoge kwaliteit willen aankopen. Als het museum aan de bepalingen van het schenkingscontract voldoet, kunnen de bezoekers uit de vermelding bij het kunstwerk vernemen dat de aankoop is geschied met steun van de Vereniging Rembrandt, daartoe mede in staat gesteld door het Prins Bernhard Fonds.

De prijzen van kunstwerken van topkwaliteit zijn nog steeds stijgend. Wil de Vereniging Rembrandt haar doel met succes blijven nastreven, dan is een toename van haar ledental een vereiste. De leden ontvangen tweemaal per jaar een fraai geïllustreerde periodiek met een deskundige beschrijving van de kunstwerken die met steun van de Vereniging Rembrandt door de musea zijn aangekocht. Voorts ontvangen zij het jaarverslag. Bovendien hebben de leden op vertoon van hun lidmaatschapskaart gratis toegang tot de vaste collectie en soms ook tot speciale tentoonstellingen van circa 100 kunstmusea, met name van die musea die ooit met steun van de vereniging een kunstwerk hebben verworven. De leden ontvangen een uitnodiging voor de jaarvergadering die in een, steeds wisselend museum ergens in het land wordt gehouden.

De prijs van het lidmaatschap van de Vereniging Rembrandt kan nauwelijks een bezwaar vormen. De minimum contributie per lid bedraagt f50,- per jaar, echtparen betalen tenminste f75,- en studenten f25,-

Folders met een aanmeldingsformulier voor het lidmaatschap van de Vereniging Rembrandt zijn te verkrijgen aan de balie van vele mesea. Ook kunt u zich wenden tot het secretariaat. Postbus 14152, 3508 SG Utrecht, telefoon 030-2302986 (maandag t/m vrijdag van 9.00-12.00 uur).

1. Arijs of Andries Jacobsz. van Schayck, verkreeg in 1499 een huis in de Nieuwstraat en was toen gehuwd met een Petermel, schepen van Amersfoort in 1510, '15, '18, '26, '32, burgemeester 1512, '30, kameraar in 1510 en 1515, overleden na 1532.
2. Jacob Jacobsz. van Schayck, volgens de akten overleden tussen 23 november 1551 (wanneer heer Evert, Jacob en Alijd van Schayck een rente uit een kamer in de Hellestraat verkriegen¹³⁾ en 4 mei 1558, wat overeenkomt met de sterfdatum op de predella: 10 november 1555. Hij was vermoedelijk ongehuwd.
3. Mr. Aernt van Schayck, ingeschreven als student te Keulen op 15 juni 1489 onder de naam Arnoldus Jacobi Schayck, de Amsfordia, artes, medicinae ('Arnoldus Jacobszoon Schayck, van Amersfoort,

exacte wetenschappen, medicijnen'); vermeld in akten tussen 1518 en 1525¹⁴⁾, vermaakte in 1519 al zijn goed binnen het gerecht van Amersfoort gelegen aan zijn zuster Alijd en kreeg van zijn vader Jacob in hetzelfde jaar al diens goed binnen het gerecht gelegen.¹⁵⁾ In 1523 wordt hij vermeld als rentmeester van het kapittel van de St. Joriskerk en in 1535 is er sprake van land dat op naam van een vicarie van hem staat.¹⁶⁾ Hij zal dus geestelijke wijdingen hebben ontvangen. De sterfdatum op de predella, 12 april 1540, is niet strijdig met deze gegevens.
4. Alijd van Schayck, vermeld in akten van 1499 (met haar vader en broer Jacob), 1519 (met broer Aernt) en voor het laatst in 1551 (met broers Evert en Jacob). Volgens de predella overleden op 5 november 1553.
5. Heer Evert Jacobsz. van Schayck, heeft in

1523 een jaarrente van de O.L.V. Kapel, in 1541 en 1556 als priester vermeld.¹⁷⁾ overleden tussen 17 maart 1557 als hij nog een rente verkrijgt en 4 mei 1558 als Willem Arijsz. van Schayck en diens zuster Jannitgen zijn erfgenamen zijn.¹⁸⁾ Tussen deze data valt precies de op de predella genoemde overlijdensdatum: 21 oktober 1557. Heer Evert had ten minste vijf buiten-echtelijke kinderen, allen dochters, vermeld in een akte van 22 januari 1557. Op die datum bekenen namelijk de overlieden van het Amersfoortse weversgilde een losrente schuldig te zijn aan Everts dochter Alijd, welke losrente na haar dood zal vererven aan haar zusters.¹⁹⁾

De samenstelling van dit gezin kent dus dezelfde personen als de tekst van de predella, met één uitzondering. In het onderschrift ontbreekt de naam van de zoon die de grootste carrière maakte en die de enige was met wettig nageslacht, burgemeester Andries of Arijs van Schayck. Hij was in 1532 nog schepen van de stad en moet daarna zijn overleden. Erg lang daarna zal zijn dood niet hebben plaatsgevonden. Hij wordt in 1499 al als gehuwd vermeld en zal dus circa 1474 zijn geboren. Dat brengt zijn leeftijd in 1532 op ca. 58 jaar, en na dit jaar maakt hij geen carrière meer. (De Andries van Schayck die in 1564 optreedt, moet dan een ander zijn - tussen 1532 en 1564 zijn geen vermeldingen van een Andries aangetroffen. Op 16 mei 1564 transporteren Willem Andriesz. en zijn vrouw Elysabeth, Andries van Schayck, Dirck Corsz. en zijn vrouw Cornelia, allen namens zichzelf optredend, Ammel en Andries van Schayck als twee vierendelen van vaders zijde, Steven van Zijl en Peter Damiaensz. als twee vierendelen van moeders zijde van Cornelis, Aert en Jacob, onmondige kinderen van Willem Andriesz. van Schayck en wijlen diens vrouw Petertgen, aan Jan van Achteveld en diens vrouw een huis, hof en hofstede gelegen in de Breul in de stadsmuur.²⁰⁾

Met enige goede wil kunnen de knielende manspersonen links op het schilderij als volgt worden geïdentificeerd: prominent op de voorgrond in zwarte kledij de vader Jacob, links achter hem in wit habijt de beide geestelijken Evert en mr. Aernt, uiterst links

vermoedelijk de oudste zoon en reeds kalende Andries. Boven Andries is het hoofd van een zoon te zien van wie de naam niet bekend is en die jong zal zijn overleden. De persoon rechts van deze is ongetwijfeld de zoon Jacob, omdat boven hem zijn beschermheilige uittorent. St. Jacobus is te herkennen aan zijn pelgrimsstaf en -hoed. Behalve van de zoon is hij ook de beschermheilige en naamgenoot van de vader. De vrouwspersonen rechts op de voorgrond zijn nauwelijks te identificeren. De twee kinderen vooraan zullen jong overleden dochters voorstellen. Links kan de moeder uitgebeeld zijn. Zij was al in 1495 overleden, maar het was niet ongebruikelijk op schilderijen overleden personen af te beelden. Van de vier achter de moeder staande dochters kan er slechts één met zekerheid worden geïdentificeerd, namelijk degene met de hand van haar beschermheilige aan haar hoofd. Dat zal Alijd van Schayck zijn, met als heilige mogelijk Adelheid van Vilich. Naar deze benedictines verwijst het boek in haar handen, dat de regel van St. Benedictus symboliseert.²¹⁾ Daarmee blijven er drie volwassen dochters over, die wel op het schilderij zijn afgebeeld maar die noch op de predella noch in de archiefstukken worden vermeld.

De voorstelling van Jacob en Adelheid als beschermheiligen is goed te verklaren: behalve een zoon en dochter droegen ook de ouders uit het gezin Van Schayck die voornamen. Alles stemt overeen met het beeld dat uit een vergelijking tussen schilderij, tekst van de predella en de archiefstukken oprijst: de predella en de archivalia bieden overeenstemmende gegevens en de voorstelling op het schilderij wijkt af. Dit roept de vraag op in hoeverre schilderij en predella een eenheid vormen. Technisch gezien zijn het twee verschillende panelen, die op enig tijdstip verbonden zijn. Het schilderij is te dateren omstreeks 1530; het laatste jaartal op de predella is echter 1557. Dit roept de vraag op of de memorietafel één opdrachtgever kende, of meerdere.

De vraag naar de opdrachtgever(s)
Omstreeks 1530, wanneer het schilderij moet

zijn vervaardigd, waren de ouders Jacob en Alijd van Schayck overleden en de kinderen Jacob jr., mr. Aernt, heer Evert en Alijd nog in leven, evenals zoon Andries. De kinderen kunnen de opdrachtgevers zijn geweest en bij een Antwerps meester een schilderij met de voorstelling van *De aanbidding van de koningen* hebben besteld. Omdat Andries het enige kind is dat wettig nageslacht heeft gehad, terwijl zijn overlijden niet op de predella wordt gememoreerd, achten wij het niet onmogelijk dat de ongehuwde kinderen het schilderij hebben besteld en onder zich gehouden. Enkelen van hen kunnen bijvoorbeeld een gezamenlijk huishouden hebben gevoerd.

Na de dood van het laatste ongehuwde kind, heer Evert, op 21 oktober 1557, kunnen de nabestaanden opdracht hebben gegeven de predella te maken en aan het schilderij te bevestigen. Wij moeten rekening houden met de mogelijkheid dat die nabestaanden niet in de eerste plaats de kinderen van Andries waren, maar de natuurlijke dochters van de priester heer Evert van Schayck. Zijn oudste dochter Alijd was niet onbemiddeld. Tijdens de laatste levensjaren van haar vader worden er verschillende losrenten uit onroerend goed op haar naam gevestigd, wat betekent dat zij in staat is geweest hypotheek te verstrekken.²²⁾ Haar vader heeft haar blijkbaar goed verzorgd achtergelaten. Heer Evert kan nu bij testament niet alleen zijn kinderen hebben bedacht, maar ook een memorie hebben gesticht voor zijn ouders en verdere familieleden. Dat testament is dan uitgevoerd door de executeurs of door de voogden van zijn kinderen (wellicht dezelfde personen). Alijd stond, als minderjarige en als vrouw, onder voogdij van twee leden van het stadsbestuur. Dezen, mr. Gerrit van Schayck en Gijsbert van der Maeth, waren in de jaren 1570 trouwe steunpilaren van het katholieke en koningsgezinde stadsbestuur. Zij zullen omstreeks 1560 volgaarne aan het stichten van een memorie hebben meegewerkt.

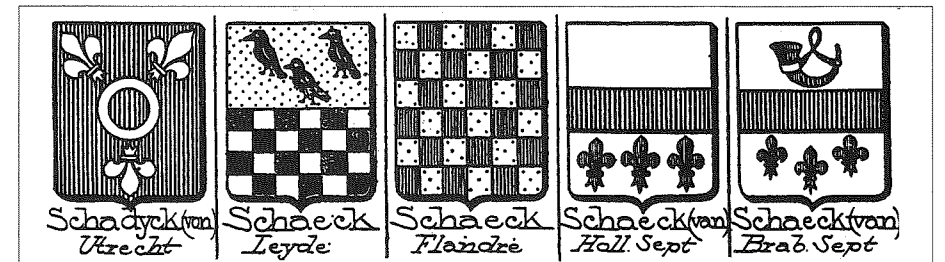
Dit is een van de mogelijke manieren waarop de memorietafel in zijn huidige vorm tot stand is gekomen: opdracht van (de) kinderen Van Schayck tot een schilderij omstreeks 1530, opdracht tot de vervaardiging van de

predella kort na 1557 door de naaste familieleden en/of executeurs-testamentair van de laatst overledene van de genoemde personen. Een andere mogelijkheid is dat kort na 1557 een bestaand schilderij op de (kunst)markt is aangekocht, waaraan de nabestaanden dan een eigen predella hebben laten bevestigen. Daarvóór pleit dat de aantallen personen op schilderij enerzijds en predella en akten anderzijds niet overeenstemmen, daartegen dat in elk geval wel de beide geestelijken correct zijn en dat de beschermheiligen naamgevers van de ouders en van twee van de kinderen zijn. Natuurwetenschappelijk onderzoek heeft uitgewezen dat Pseudo Bles van alle personen een schetstekening heeft gemaakt voordat hij zijn werk in olieverf uitvoerde. Dat hoeft echter niet van de familieleden Van Schayck 'naar het leven' geweest te zijn.

Deze veronderstellingen over de mogelijke opdrachtgevers zijn gebaseerd op de huidige vorm en voorstelling van de memorietafel en vooral de predella. Wij komen later hier nog op terug.

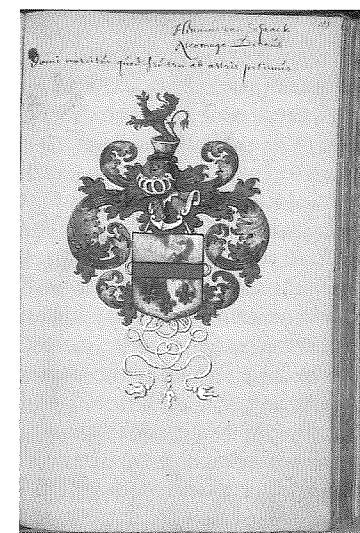
De wapenafbeeldingen

Naar goed heraldisch gebruik zal het linkerwapen dat van de vader zijn en het rechter dat van de moeder. Beide wapens zijn tegen een donkere achtergrond afgebeeld. Omdat de randen daarvan letters van de tekst raken en deze zelfs in verdrukking brengen, lijkt het erop dat de wapens en de achtergronden op een later tijdstip in een uitgespaarde ruimte zijn aangebracht, welke ruimte wat al te royaal is benut. Dit werpt terstond de vraag op, in welke mate bewijskracht aan de afgebeelde wapens mag worden ontleend. Onder enig voorbehoud kan het volgende over de wapens worden meegedeeld. Er zijn enkele mogelijkheden om de wapens van de verschillende families Van Schayck te identificeren. Het bekende 'Armorial Général' van Rietstap beschrijft enkele wapens op die naam of varianten van die naam.²³⁾ Onder 'Van Schadyck' (Utrecht) staat daar een wapen opgenomen (in rood een ring van zilver, vergezeld van drie lelies van zilver, de voet naar het midden gewend), dat overeenkomt met het wapen zoals dat op de zegels van het door ons meest prominent

Diverse wapens Van Schaeck. Afbeeld in V. and H.V. Rolland's *Illustrations to the Armorial Général* by J.B. Rietstap, 6 dln. (fotografische herdruk Londen 1967), V, plaat CCLI.

genoemde, en katholiek gebleven, geslacht Van Schayck is afgebeeld.²⁴⁾ Onder de naam 'Van Schaeck' (Noord-Holland) staat bij Rietstap het wapen vermeld, zoals dat links op de predella staat: in zilver een rode balk, vergezeld onder van drie rode lelies. Van Schaeck in Noord-

Het wapen van de Nijmeegse student Henricus van Schaack, afgebeeld in het album amicorum van de Gelders-Overijsselse studentenvereniging te Leiden. Collectie en foto Universiteits Bibliotheek Leiden.

Holland kan niet anders dan de Enkhuizer familie Van Schaeck zijn, die uit Amersfoort afkomstig was en afstamde van Jacob Willemsz. van Schayck, een kleinzoon van Andries van Schayck. De fiches van de

heraldische collecties Muschart en Steenkamp-Damstra, bewaard op het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag (waarmee tevens de tweede mogelijkheid om wapens te identificeren is genoemd),²⁵⁾ schrijven het wapen van de rode balk en de drie lelies onder meer toe aan Hendrick van Schaeck, medisch doctor, raad, schepen en burgemeester van Amersfoort tussen 1649 en 1679, aan de uit Nijmegen afkomstige Henricus van Schaack, die in 1656 in Leiden studeerde en zijn wapen in het album van de Gelders-Overijsselse studentenvereniging liet opnemen,²⁶⁾ en aan Jeremias van Schaack, schepen van Nederhemert in 1690/1691. Genealogisch onderzoek heeft uitgewezen dat al deze personen afstammen van voornoemde Jacob Willemsz. van Schayck en dus van de stamvader van de predella Jacob van Schayck. Aan dit nageslacht wijden wij hierna een afzonderlijke paragraaf.

Onder 'Van Schaeck' (Noord-Brabant) heeft Rietstap een wapen opgenomen, dat geheel gelijk is aan dat van de familie uit Noord-Holland, behalve dat nu in het schildhoofd een rode jachthoorn is geplaatst. De aansluiting van deze familie Van Schaeck aan de Amersfoortse familie is ons niet bekend. De fiches Muschart en Steenkamp-Damstra verwijzen als bron voor dit wapen uitsluitend naar gegevens van voornoemde Enkhuizer familie, te beginnen in 1723. Rietstaps Noord-Brabant is blijkbaar een verschrijving voor Noord-Holland. De 18de-eeuwse jachthoorn uit dit wapen kan teruggaan op die in het rechter-wapen van de stammoeder Alijd, al zit er wel erg veel tijdsverloop tussen. Waarschijnlijker is het dat de jachthoorn afkomstig is uit een Enkhuizer familie, die via de moederlijke lijn verwant is geraakt

Thomas van Veenendaell, Portret van een lid van een familie Van Schayck/Schaeck, met linksboven het familiewapen. Tweede helft 17de eeuw. Particuliere collectie. Foto Iconografisch Bureau, Den Haag

aan de Van Schaeck'en. Genoemde fiches bevatten ook gegevens om aan de hand van het wapen van de moeder vast te stellen uit welke familie zij afkomstig is. Niet alleen draagt zij de achternaam Van Schayck, die zij theoretisch aan die van haar man ontleend kon hebben, zij blijkt ook een lid van één van de Amersfoortse geslachten van die naam te zijn! Volgens de fiches was de jachthoorn, vergezeld van drie lilies boven en drie onder, het wapen van een Willem van Schayck, in 1552 vermeld als zwager van Jacob Jansz. de Roey, die land in erfpacht had van het Utrechtse kapittel van Oudmunster,²⁷⁾ en van een Gerrit Ammelsz. van Schayck, die in 1619 in Amersfoort zegelde met het zegel van zijn broer Frans (volgens het randschrift; zegel bewaard in het Rijksarchief in Gelderland). Deze personen behoorden tot een in het voorgaande nog niet genoemd geslacht Van Schayck, dat afstamde van een echtpaar Amelrick (of Amel) Evertsz., vermeld 1466-1503 (Amel was raad van Amersfoort in 1466 en schepen 1487, 1503), en diens vrouw Margriet. Hun zoon Gijsbert Ammelsz., schepen 1516, '23, '29 en '34, burgemeester van Amersfoort 1520, huwde vóór 1521 Margriet van Schayck, (erf)dochter van Hendrick van Schayck, schepen-klerk van Amersfoort van 1478-1516,²⁸⁾ en van een zekere Lutgert. In deze familie vererfde het Scherpenzeelse tinsgoed Schadijck, waaraan de leden hun achternaam ontleenden.²⁹⁾ Alijd, de vrouw van Jacob van Schayck, is

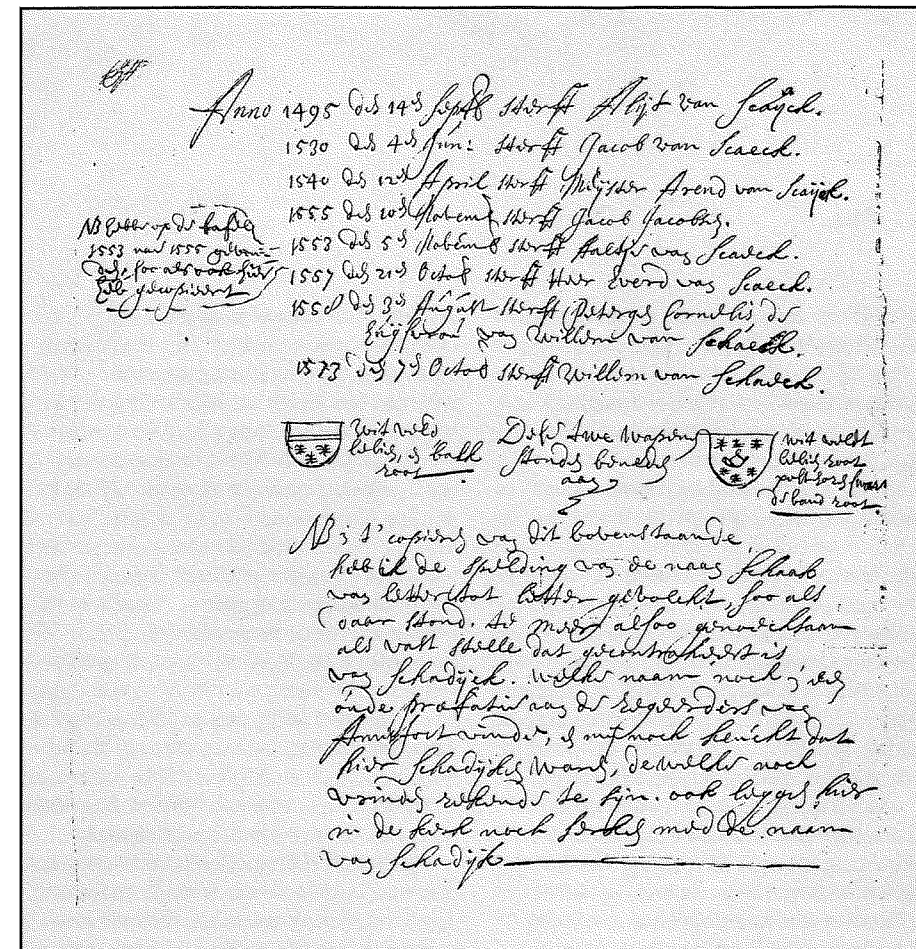
hoogstwaarschijnlijk een zuster van voornoemde Amel geweest. Blijkens enkele akten hadden zij nauwe relaties. In 1478 gaven Amel en zijn vrouw de eigendom van een huis in de Nieuwstraat over aan Goesen van der Oese. De schuldbekentenis van een jaarlijkse rente, die zoals gebruikelijk in dat soort gevallen door de nieuwe eigenaar werd afgegeven aan de vorige, was eerst ten name van Amel en Margriet gesteld; door doorhaling zijn hun namen veranderd in Jacob van Schayck en Alijd.³⁰⁾ Eveneens in 1478 scholde Jacob van Schayck en Alijd aan Amel Evertsz. en Margriet het eigendom te goede van de helft van een huis bij de Slijkpoort, de helft van een stuk land genaamd 'de Brede' en de helft van een stuk land aan het eind van de Papesteeg.³¹⁾ In 1502 vond een financiële transactie plaats tussen Amels dochter Lijsbeth en Jacobs zoon Andries van Schayck.³²⁾ Voor een mogelijke nauwe verwantschap tussen Jacob van Schayck en Amel Evertsz. pleit ook het voorkomen van de naam Evert bij een van Jacobs kinderen. Het wapen Van Schayck met de jachthoorn en de zes lilies is bij ons onderzoek na 1619 nog eenmaal tevoorschijngekomen. Op een schilderij van een manspersoon, gezeten voor een kast waarin dossiers zijn opgeborgen, van welke kast het bovenste deel een lessenaar is, waarop een boek ligt opengeslagen, welke man een ganzeveer in de rechteren papier in de linkerhand houdt, is linksboven dit wapen afgebeeld. Het schilderij, dat zich in particulier bezit bevindt en dat 91 x 72 cm. meet, is rechts onder gemerkt ~; V VEENE / A° 16.. en links onder A(E)TATIS. Achter dit laatste woord 'leeftijd' hoort een cijfer te volgen, maar dat is niet meer terug te vinden. De signatuur van de schilder is wel te identificeren: het betreft hier de Amersfoortse kunstenaar Thomas van Veenendaell, aan wie eerder een artikel in dit tijdschrift is gewijd.³³⁾ Thomas was van 1647 tot na 1673 in de stad actief en is onder meer bekend als schilder van de portretten van de predikanten Henricus en Ernestus van Harlingen.³⁴⁾ Aan de weinige werken die van hem zijn overgeleverd, kan dus dit mansportret worden toegevoegd. Wie was de afgebeelde? In elk geval een persoon die het schrijven als beroep had, dus

bijvoorbeeld een secretaris of een notaris. Er is echter uit Amersfoort in het derde kwart van de 17de eeuw geen persoon met de naam Van Schayck bekend, die een dergelijk beroep uitoefende. Misschien heeft Van Veenendaell iemand geportretteerd die uit Amersfoort afkomstig was en die via familielaties op het spoor van de schilder werd gezet. Op het papier in de linkerhand zijn de letters Eij / 8 / Gerritz / Ged.t E / Ceren te lezen, waarvan weinig is te brouwen. Ons inziens kan hieruit niet zonder meer worden afgeleid dat de persoon in kwestie een Gerritszoon is, dus bijvoorbeeld een zoon van eerder genoemde Gerrit Ammelsz. van Schayck.

Het nageslacht van Andries van Schayck
Oudste zoon burgemeester Andries van Schayck had nageslacht, dat wij gedeeltelijk al hebben leren kennen in de aangehaalde akte van 16 mei 1564. De zoon Willem was twee keer gehuwd, eerst met een Petertgen en daarna met een Elysabeth. Petertgen, elders genoemd Pietergen Cornelisdr., overleed op 3 augustus 1558 en Willem Andriesz. van Schayck zelf op 7 oktober 1573.³⁵⁾ Andries had behalve Willem nog verschillende andere kinderen, onder wie een dochter Jannitgen, gehuwd met Lamfert Broenisz., een dochter Cornelia, gehuwd met Dirk Corsz. en een zoon Andries. In de akte van 1564 worden als toen nog onmondige kinderen van Willem Andriesz. van Schayck en Petertgen genoemd Cornelis, Aert en Jacob. Het echtpaar Aert van Schayck en Anna Beerntsdr. maakte op 18 december 1619 een eigenhandig testament op, dat gesloten aan notaris Johan van Ingen werd overhandigd. Een half jaar later, op 28 juni 1620, toen zowel Aert als Anna waren overleden, maakte de notaris het in het bijzijn van vele familieleden open. Omdat het echtpaar kinderloos was, bedacht het vele neven en nichten.³⁶⁾ De belangrijkste erfgenamen waren de dochter en drie zoons van Aerts broer Jacob, die algeheel erfgenaam werden. Voor andere Van Schadick/Schadijck/Schajjcks, zoals de familienaam afwisselend wordt gespeld, waren er legaten. Onder hen zijn er met de vadersnamen Ariszoon (= Andrieszoon) en

Corneliszoon, wat impliceert dat ook de meerderjarige Andries en de minderjarige Cornelis uit de akte van 1564 nageslacht hebben gehad. Een van de begiftigden was Willem Arisz. van Schajjck die in 1619 in Noordwijk woonde. Hij is wellicht dezelfde als de naamgenoot, die eind 1596 een meisje uit Den Haag trouwde. Overigens is het ons nog niet gelukt alle in het testament genoemde personen in een familieverband te plaatsen.

Het meest is mee te delen over de drie zoons van de Amersfoortse bombazijnwerker Jacob Willemsz. van Schayck, die omstreeks de jaren 1580 en 1590 als zodanig wordt vermeld. De familienaam wijzigt zich in de loop van de 17de eeuw van Schadijck en Schayck in Schaeck. Wij houden deze laatste spelling hierna voor de jongere familieleden aan. Oorspronkelijk waren er vier zoons, maar doctor (in de medicijnen) Hendrik van Schaeck, die van 1614 tot 1616 conrector van de Latijnse school te Amersfoort was en in 1616 tot hoogleraar aan de Leidse universiteit werd benoemd, overleed vóór zijn amtsaanvaarding.³⁷⁾ Zoon Willem van Schaeck trad in de voetstapen van zijn vader en was ook bombazijnwerker, een beroep dat in het begin van de 17de eeuw in Amersfoort welstand bracht, evenals het vak van brouwer. Willem was vele jaren ouderling van de St. Joriskerk en zat tussen 1621 en 1647 op het kussen als raad en schepen. Uit zijn huwelijk met Geertruyd Ram zijn een zestal kinderen bekend. Voor oudste zoon Jacob leefde vader te lang; hij vestigde zich als koopman in Dordrecht en werd het hoofd van de Dordtse tak van de familie, die in de 18de eeuw uitstierf. Dochter Margaretha van Schaeck huwde in 1634 dr. Petrus Schut, de conrector van de Latijnse school te Amersfoort. Tweede zoon Hendrick van Schaeck studeerde filosofie en medicijnen in Leiden en Frankrijk. In 1649 volgde hij zijn vader op in het stedelijk bestuur, waarvan hij diverse jaren als burgemeester deel uitmaakte. Zijn beide huwelijken, waarvan het tweede met een dochter van Johan de Hertoghe van Orsmale, gouverneur van Orange, bleven kinderloos. De andere kinderen van Willem van Schaeck en Geertruyd

Afschrift van de tekst van de predella van de memorietafel door Joost van Attevelt. Tweede helft van de 17de eeuw. Rijksarchief in Utrecht, coll. Van Attevelt nr. 324.

Ram overleden jong of bleven ongehuwd. De beide andere zoons van Jacob Willemsz. van Schayck vonden hun carrière buiten Amersfoort. Cornelis van Schaeck was chirurgijn te Amersfoort, tot hij door een paard aan een van zijn benen werd gewond. Op 7 maart 1621 verwierf hij als Cornelis van Schae, van Amersfoort, chirurgijn en barbier, het burgerschap van Nijmegen. Zijn zoon Hendrick van Schaeck, de hiervóór vermelde Leidse student die zijn wapen in het album van de studentenvereniging liet afbeelden, was ook al medisch doctor en vestigde zich te Enkhuizen, waar hij de stamvader van een talrijk nageslacht werd. Met het overlijden van Pauline Jeanne Aimée Marie³⁸⁾ van Schaeck in 1920 is de Enkhuizer tak en zeer waarschijnlijk de gehele hier behandelde familie Van Schayck/Schaeck uitgestorven. Pauline's man Franciscus Maria Amandus Mathon, onder meer burgemeester van Nijmegen, heeft dat zien aankomen. Door zijn achternaam in 1898 in Van Schaeck Mathon te laten wijzigen, is de naam Van Schaeck

behouden gebleven.³⁹⁾ De jongste zoon van Jacob ten slotte, Jeremias van Schaeck, vestigde zich als goudsmid eerst te Nijmegen (1623) en daarna te Culemborg (tussen 1629 en 1634). Nageslacht van hem troffen wij aan in Culemborg, Tiel en Zaltbommel. De eerder vermelde Jeremias van Schaeck, schepen van Nederhemert in 1690/1691, was een kleinzoon.

Een 17de-eeuwse vermelding van de memorietafel
De lezer zal zich ondertussen waarschijnlijk afvragen wat het belang is van deze uitgebreide behandeling van het nageslacht Van Schayck. Bij het voorgaande is incidenteel als bronvermelding de collectie Van Attevelt opgevoerd, bewaard in het Rijksarchief in Utrecht. De Utrechtse schilder Joost van Attevelt was een kundig genealoog en heraldicus, werkzaam van 1647 tot zijn overlijden in 1692.⁴⁰⁾ Hij moet contact hebben gehad met (leden van) de familie Van Schaeck: onder zijn aantekeningen bevindt zich een

vermelding van het testament van Aert van Schayck en Anna Beernts, alsmede schema's waarin hij heeft geprobeerd de erin vermelde personen in familieverband te brengen. Dat is geactualiseerd met gegevens over hun nakomelingen, onder andere die in het Gelderse, waarbij het laatst voorkomende jaartal 1666 is (en bij de Amersfoortse tak 1690). Deze Van Attevelt heeft de memorietafel voor ogen gehad. Op een van zijn blaadjes heeft hij de tekst van de predella overgeschreven. Daarbij constateerde hij een onjuistheid in de volgorde ('N.B. Hebbe op de tafel 1553 nae 1555 gevonden, soo als ook hier heb gecopieert') en vond hij het nodig de verschillen in spelling tussen Schayck en Schaak uit te leggen, waarvoor hij de juiste verklaring heeft: 'N.B. In't copieren van dit bovenstaande heb ik de spelding van de naam Schaak van letter tot letter gevolcht, soo als daar stond, te meer alsoo genoechsaam als vast stelle dat gecontraheert (samengetrokken) is van Schadijck. Welke naam noch in een oude praefatie (opdracht van een boek) aan de regeerders van Amisfort vinde, en mij noch heucht dat hier Schadijken waren, dewelke noch vrinden rekende te sijn. Ook leggen hier in de kerk noch serken med de naam van Schadijk'. De beide wapens tekende hij na ('Dese twee wapenen stonden beneden aan') en hij beschreef de kleuren en de voorstelling.⁴¹⁾ Van Attevelt heeft de tekst van de predella overgeschreven. Zijn afschrift biedt echter meer tekst dan er thans is overgeleverd. Na de vermelding van de dood van heer Evert op 21 oktober 1557, vervolgt zijn afschrift met: '1558 den 3me August sterft Petergen Cornelis, de huisvrouw van Willem van Schaeck. 1573 den 7me octob[er] sterft Willem van Schaeck'. Deze regels staan thans niet meer op de predella. De predella is waarschijnlijk aan de onderzijde afgezaagd. Daarbij moet worden opgemerkt dat deze regels aan de onderkant van de rechterzijde moeten hebben gestaan, wat deze zijde wat betreft de afmetingen die nodig zijn om de hoeveelheid tekst te kunnen plaatsen, hoger moet hebben doen uitvallen. Uiteraard is het mogelijk geweest dat de lin-

kerzijde even hoog is geweest en dat de onderkant daarvan blanco was. Het afzagen biedt tevens een verklaring waarom de beide woorden 'die zielen' in de linkerkolom aan het eind in kleine letters zijn tussengescreven. Deze woorden zullen op de volgende regel hebben gestaan en moesten na het afzagen hun plaats vinden. Wat zijn nu de consequenties van de vondst van dit uitgebreidere afschrift voor onze eerder geformuleerde hypothesen? In elk geval is het zeker dat de memorietafel, als zij in de St. Joriskerk heeft gehangen, na de beeldenstorm van 1572 nog voor de familie bereikbaar was. Die familie was na 1572 nog goed katholiek. Zij bestond uit personen, die het gezin van Jacob en Alijd van Schayck het meest naast in den bloede stonden: de oudste zoon van Andries van Schayck en diens tweede vrouw. Hun kinderen, of de voogden daarvan (in 1564 waren de kinderen immers nog minderjarig), moeten de predella in of kort na 1573 hebben laten bijwerken. Ook is zeker dat Willem Andriesz. van Schayck het niet nodig heeft gevonden de namen van zijn vader en zijn moeder aan de predella toe te voegen. Daardoor blijven Andries van Schayck en zijn vrouw Peternel de grote ontbrekenden op de memorietafel. Zeker is, dat het schilderij en de predella als twee verschillende objecten moeten worden beschouwd, die aan elkaar zijn gemonteerd. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of het deel van de predella dat is overgeleverd, in of kort na 1557 is vervaardigd of in of kort na 1573. Wij moeten er rekening mee houden dat de vermeldingen van de overlijdens van Petergen Cornelis en Willem van Schayck door een latere en afwijkende hand zijn aangebracht, en dat mogelijk daarom op enig tijdstip is besloten het afwijkende deel te verwijderen.

Samenvatting en voorlopige conclusie
Amersfoort telde in de 15de en 16de eeuw diverse families Van Schayck. Binnen één ervan was rond 1500 een gezin te vinden, dat bestond uit een vader Jacob, een moeder Alijd en kinderen Jacob, Aernt (die in Keulen artes studeerde), Evert (die priester was) en Alijd, alsmede een zoon Andries die het tot burgemeester bracht. Omdat stamva-

der Jacob ook onder patroniem (Jacob Aertsz.) voorkomt, is de achternaam Van Schayck wellicht van zijn moeder afkomstig. Jacobs vrouw behoorde tot een geslacht, dat twee generaties later ook de achternaam Van Schayck aannam. Deze naam werd daar eveneens overgenomen van de kant van de moeder. De genealogisch veronderstelde verbanden worden nader bewezen door de heraldische wapens. Die zijn identiek aan de wapens van 17de-eeuwse verwanten. Als het schilderij van de memorietafel rond 1530 is vervaardigd, kan Andries van Schayck de opdrachtgever zijn geweest. De predella is later gemaakt. Twee mogelijkheden dienen zich aan: vervaardiging in of kort na 1557 en bijgehouden tot 1573, of vervaardiging in of kort na 1573. In het eerste geval hebben de erfgenamen van de ongehuwde kinderen Van Schayck opdracht tot het maken van de predella gegeven, wat ons een verklaring lijkt voor het ontbreken van de namen van Andries en zijn vrouw. De naam Andries van Schayck is tussen 1532 en 1564 niet aangetroffen. Daarom is het onzeker of de Andries van 1532 nog in 1564 leefde. Genealogische gegevens maken het aannemelijk dat Andries naast een zoon Willem ook een zoon Andries jr. heeft gehad. In het tweede geval is de eigendom van de memorietafel vererfd van Andries op zijn oudste zoon Willem, die tevens erfgenaam van zijn kinderloze ooms en tantes was. Waarom Willem de namen van zijn ouders niet heeft laten aanbrengen, blijft een van de raadsels. Was hij met hen gebrouilleerd, en heeft dat zich tot over het graf voortgezet? Ook andere vragen rond de memorietafel kunnen bij de huidige stand van het onderzoek nog niet worden opgelost. De beperkte mate van overeenstemming tussen het aantal personen afgebeeld op het schilderij en het aantal personen genoemd op de predella en in de archiefstukken, blijft intrigeren. Met de aanwinst van de memorietafel heeft Museum Flehite een belangwekkende kunsthistorische en genealogische puzzel in huis gehaald.

Noten

Gebruikte afkortingen:

GAA Gemeentearchief Amersfoort
RAU Rijksarchief in Utrecht

- Dank aan de heer M.J.Bok te Utrecht, die mij op het goede spoor zette (J.d.M.).
- M.J.Friedländer, *Early Netherlandish Painting*, dl. XI, *The Antwerp Mannerists-Adriaen Ysenbrant* (Leiden-Brussel 1974) 14-21. 67-68 en 104.
- De volgende werken staan op naam van Pseudo Bles:

De aanbidding door de koningen, Alte Pinakothek, München;
De aanbidding door de koningen, Fitzwilliam Museum, Cambridge;
De aanbidding door de koningen, drieluik, Museo del Prado, Madrid;
De aanbidding door de koningen, Museum voor Schone Kunsten, Gent;
De onthoofding van Johannes de Doper, Gemäldegalerie der Staatlichen Museen, Berlin;
De koningin van Sheba op bezoek bij koning Salomon en Boodschappers bij koning David, twee zijvleugels van een drieluik, verblijfplaats onbekend (voorheen in de collectie van gravin Pourtalès, Parijs).

De volgende schilderijen worden met Pseudo Bles in verband gebracht:

- De aanbidding door de koningen**, Cà d'Oro, Venetië;
De heilige Franciscus in een kerkinterieur, Metropolitan Museum of Art, New York;
Johannes de Doper, Museo Nazionale, Messina.
- C. van Schaik, 'Van Schaik (Vreeswijk)', in: *De Nederlandsche Leeuw* CVIII (1991) kol. 185-213.
 - M.S.F.Kemp, 'Krommerijners in de nieuwe wereld', in *De Nederlandsche Leeuw* CIX (1992) kol. 405 e.v.
 - Genealogische artikelen over de diverse Amersfoortse families Van Schayck zijn in voorbereiding.
 - GAA, Inv. Reynders nr. 35, deel 1464-1471, f. 3.
 - GAA, recht. arch. 436-1 f. 279v.
 - GAA, recht. arch. 436-1 f. 374.
 - GAA, recht. arch. 436-1 f. 378.
 - GAA, recht. arch. 436-3 f. 302v; 436-4 f. 206v.
 - GAA, recht. arch. 436-3 f. 377v.
 - GAA, recht. arch. 436-3 f. 377v.
 - GAA, recht. arch. 436-2 f. 47 en 216.
 - GAA, recht. arch. 436-2 f. 79v en 87v.

- W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort 777-1580* (Amersfoort 1878), dl. I p. 321 en p. XI noot 1; vgl. voor het eerste gegeven GAA, recht. arch. 436-2 f.185.
- GAA, recht. arch. 436-2 f. 185; 436-3 f. 2; 436-4 f. 156.
- GAA, recht. arch. 436-4 f. 178; 1558 zie hiervóór.
- GAA, recht. arch. 436-4 f. 166v.
- GAA, recht. arch. 436-4 f. 392.
- Gewoonlijk is deze heilige afgebeeld in het habijt van een benedictijnerabdis met staf.
- E. Kirschbaum en W. Braunfels, *Lexicon der christlichen Ikonografie*, dl. 5 (Rome-Freiburg-Basel-Wenen 1973) 32. Voor informatie ben ik de heren A.Dekker en A.K. de Meijer, O.S.A., respectievelijk te Utrecht en te Eindhoven, zeer erkentelijk (J.d.M.).
- GAA, recht. arch. 436-4 f. 156v, 164v, 166v.
- J.B. Rietstap, *Armorial Général*. 2 dln. (2e dr. Gouda 1884-1887), II p. 683. Wapenafbeeldingen bij V. and H.V. Rolland, *Illustrations to the Armorial Général by J.B. Rietstap*. 6 dln. (fotomech. herdruk Londen 1967), V, pl. CCLI.
- A.F. van Beurden, *Schenzegels in het Amersfoortsche Gemeente Archief* (Amersfoort 1933), 35.
- Met dank aan de heer E.J.C. Boutmy de Katzmann voor zijn hulp.
- O. Schutte, *De wapenboeken der Gelders-Overijsselse studentenverenigingen* ('s-Gravenhage 1975), 103.
- Dit moet het kapittel van St.Jan zijn. De oorkonde met het zegel van Willem wordt, evenals twee andere oorkonden waarin Willem handelend optreedt (uit 1556, met zegel, en 1560) in dit archief bewaard: RAU, St. Jan nr. 495. Met dank aan drs. M.S.F. Kemp.
- A. van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*. 2 dln. (Utrecht 1760), II, 712-713.
- 1503: RAU, Leenreg. St. Paulusabdij 1486-1521 f. 135v; 1541: idem 1536-1572 f. 105v, 106; 1552: f. 254.
- GAA, recht. arch. 436-1 f. 9.
- GAA, recht. arch. 436-1 f. 9.
- GAA, recht. arch. 436-1 f. 399v.
- L. van Hoorn-Koster, 'Thomas van Veenendaell, een 17de eeuwse Amersfoortse schilder', in *Flehite* jg. 21 nr. 3/4 (aug. 1991), 50-53. Mevr. van Hoorn heeft Thomas na 1673 blijkaar niet meer aangetroffen. Op 24 april 1682 was hij echter nog getuige op het stadhuis bij de ondertrouw van zijn zoon Jacobus, en in 1694

- waren hij en zijn vrouw nog in leven.
In de acta van de kerkeraad van de St. Joriskerk staat op 27 juni en 6 juli 1694 aangetekend dat Susanna, de vrouw van Thomas, die acht à negen jaar tevoren zonder kerkelijke attestatie naar Amsterdam was vertrokken en thans in Amersfoort was teruggekeerd, toelating als lidmaat verzocht. Dat wordt haar voorlopig geweigerd (GAA, Archief Kerkeraad nr.2). Thomas en zijn zoon waren blijkaar nog remonstrantsgezind, Susanna hervormd.
- L. van Hoorn-Koster, 'Het geheim van een door Thomas van Veenendaell geschilderd mansportret ontsluit', in: *Flehite* jg. 22 nr. 3/4 (nov. 1992), 22-25.
 - RAU, Coll. Van Attevelt nr. 324.
 - GAA, o.n.a. AT002a002 fol. 165-168.
 - RAU, Coll. Van Attevelt nr. 324.
 - Haar grootvader was met een katholieke vrouw getrouwd.
 - Nederland's Patriciaat* 1964 p. 312.
 - P.C. Molhuysen, P.J. Blok en F.K.H. Kossmann, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. 10 dln. (Leiden 1911-1937), I kol. 192.
 - RAU, Coll. Van Attevelt nr. 324.

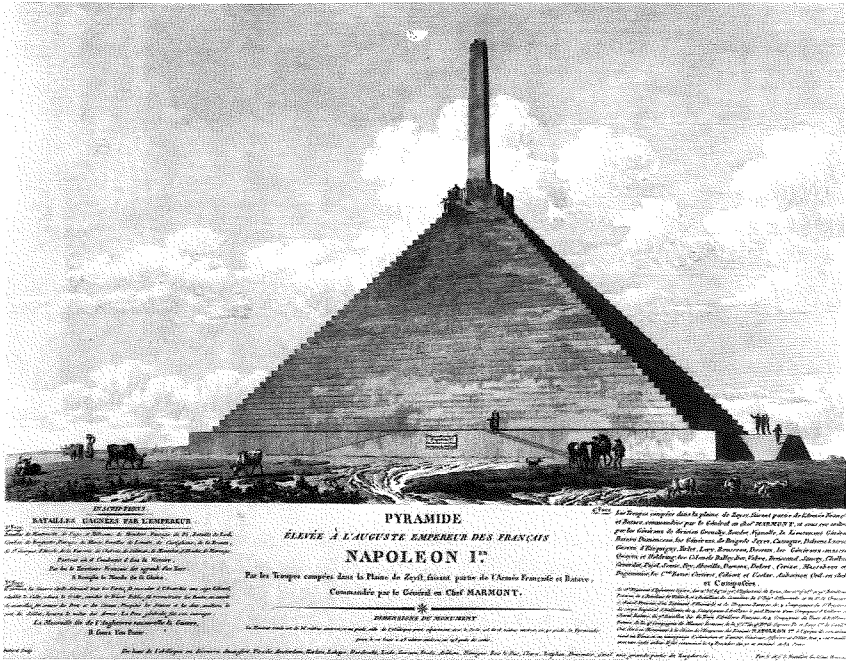
Bouw, verval en restauratie van de Pyramide van Austerlitz

A.F.M. Reichgelt

De grootse plannen die de Franse generaal Marmont in het begin van de vorige eeuw koesterde ten aanzien van de heide bij Zeist heeft Woudenberg een monument en een uitspanning van landelijke vermaardheid opgeleverd. Generaties schoolkinderen werden hier geconfronteerd met een tastbaar overblijfsel uit de tijd van Napoleon. Die landelijke vermaardheid heeft er ook voor gezorgd dat diverse afbeeldingen zijn gemaakt die een indruk geven van de veranderingen die Pyramide en het landschap in de loop der tijd ondergaan hebben. Het lid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite, P.J. Frederiks, kon in 1895 in het artikel dat hij ter gelegenheid van de restauratie publiceerde de volgende impressie van het landschap geven: 'Wanneer men met een trein van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij voorbij Amersfoort gestoomd is, in de richting van Kesteren, ziet men al spoedig, even na het schilderachtige torentje van Oud-Leusden en het landgoed Nimmerdor gepasseerd te zijn, links van den molen van Bavoor een vrij hoogen heuvel waarop een obelisk'.¹⁾ We zullen ons in dit artikel verdiepen in de bouwgeschiedenis van de Pyramide, het verval in de vorige eeuw en tenslotte nog net voor de eeuwwisseling de restauratie en de opbloei van de Pyramide als toeristisch attractiepunt van landelijke betekenis.

De bouw van de Pyramide

Na de hervatting van de oorlog met Engeland werden de plannen van Napoleon voor een invasie in dat land nieuw leven ingeblazen. Ook in ons land, dat onder de naam Bataafse Republiek een van de satellietstaten van Frankrijk was, werden troepen geconcentreerd. Napoleon benoemde in 1804 Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont tot bevelhebber van de Franse en Bataafse (Nederlandse) troepen. Nog geen 30 jaar oud had hij, zoals zovele collega's een bliksem-carrière gemaakt. In zijn memoires wilde hij daar uiteraard niet al te bescheiden over zijn. Wat hij aantrof bij zijn komst was een verzameling slecht uitgeruste en gedemoraliseerde militairen. De gezondheidstoestand was slecht. Ook de verhouding tussen de Franse en Bataafse broe-

Kopergravure van de Pyramide door Baltard uit 1806. De Franse onderschriften verwijzen naar de teksten van de oorspronkelijke gedenkplaten. GA Woudenberg.

dervolken liet te wensen over.²⁾ Hij zette zich direct aan de reiniging van deze Augiasstal. Daartoe begon hij de troepen, die over het gehele land verspreid lagen, te concentreren op de heide bij Zeist. In zijn standpunt ten aanzien van het nut en de haalbaarheid van deze maatregel stond hij alleen. Zelfs Napoleon had zijn bedenkingen. In zijn memoires, die pas veel later geschreven zijn, kon Marmont natuurlijk vrijer spreken en een eigen draai aan de geschiedenis geven.³⁾

Toen het kamp, waaruit het huidige dorp Austerlitz is ontstaan, was aangelegd, moest hij zijn mannen bezig zien te houden en besloot daarom een echt militair monument te laten oprichten, sober maar groot. Zijn keuze viel op een pyramide met een obelisk erop.⁴⁾ Piramiden en obelisken waren toen in de mode. Zes jaar tevoren hadden Franse troepen gestreden in Egypte. Napoleon had aan de voet van de piramiden bij Gizeh aan het historisch besef van zijn soldaten geappelleerd met zijn bekende uitspraak dat veertig eeuwen op hen neerzagen. Marmont bleek hiervoor dus wel gevoelig. Bovendien, zo meende Marmont, zou de kunstmatige heuvel een opvallend reliëfelement in het vlakke Nederlandse landschap vormen.

Met de bouw van de Pyramide, op het grondgebied van de gemeente Woudenberg, werd vrij laat in het seizoen begonnen, namelijk op 11 september 1804. Bij gebrek aan stenen maakte men de Pyramide van aarde, bedekt

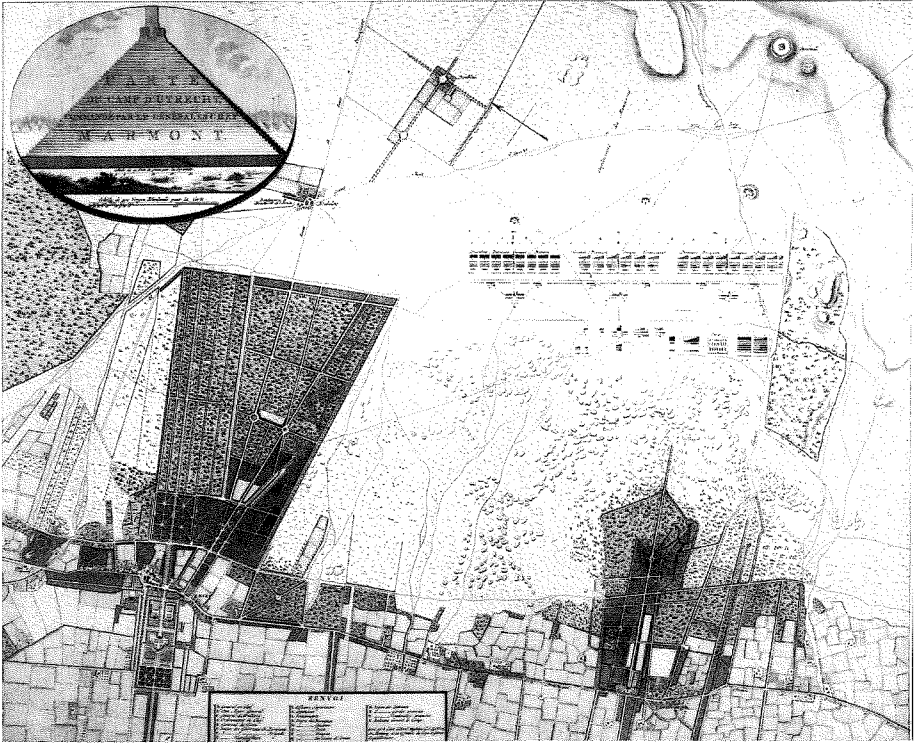
met graszoden. Op de top kwam een houten obelisk te staan. Tijdens de bouw werd een oorkonde in een loden koker in de Pyramide achter gelaten, zodat ook het nageslacht niet onkundig omtrent de bouwer zou blijven. De Pyramide werd op 8 oktober plechtig ingewijd met een groots vuurwerk, dus na een bouw die 27 dagen geduurd had. Volgens de memoires van Marmont was de periode van de bouw voor iedere militair van generaal tot soldaat één groot feest. Saamhorigheid en moreel waren op een hoog peil.⁵⁾ De hele zomer had het kamp op de heide bij Zeist veel bekijks getrokken. Verkopers van drank en etenswaar waren daar neergestreken en deden er goede zaken. Komediantentroepen en circusartiesten gaven voorstellingen.⁶⁾ Kortom het moet op de heide bij Zeist in het najaar van 1804 een vrolijke boel zijn geweest.

In het voorjaar van 1805 wilde Marmont het kamp een meer permanent karakter geven. Hij liet de tenten van het kamp bij Zeist vervangen door houten barakken. Ook de Pyramide kreeg aandacht. Aan de voet van de Pyramide werden aan iedere zijde platen bevestigd. Deze platen zijn nog te zien op de ets die Baltard in 1806 van de Pyramide maakte. In het bijschrift van deze ets staan de teksten die daarop waren aangebracht. De eerste plaat bevatte een opdracht aan Napoleon. Deze had zichzelf op 2 december 1804 tot keizer gekroond. Verder werden de afmetingen erin vermeld, zoals de hoogte: 36

meter of 110 voet. Op de tweede plaat kwamen de namen van alle overwinningen die Napoleon tot op dat moment op het slagveld behaald had. De naam Austerlitz ontbrak hier nog aan. De derde vermeldde de overige verdiensten van Napoleon. Op de vierde werd een opsomming gegeven van de Franse en Bataafse legeronderdelen die in het kamp waren gebivakkeerd en die de Pyramide hadden mee helpen bouwen.

Verder kocht Marmont in april 1805 de hof-

Vervolgens liet Marmont bij de Pyramide drie huisjes bouwen voor de Franse soldaten Louis Faivre en Jean Baptiste la Roche en de Nederlandse soldaat Barend Philips, die met meisjes uit de omgeving getrouwd waren, een gegeven een 19de-eeuwse sentimentele roman waardig. Zij kregen als bewakers van de Pyramide het vruchtgebruik van de hofstede en de grond. De bedoeling was dat uit deze drie huisjes onder beschermheerschap van de stad Amsterdam een Gallo-Bataafse nederzetting zou ontstaan.⁸⁾

Kaart van het Frans-Bataafse kamp bij Zeist in 1806. Rechtsboven de Pyramide. GA Zeist.

stede Henschoten in Woudenberg met bijbehorende grond van Jan Willemse van Ginkel.⁷⁾ P.J. van Oosthuizen, eigenaar onder meer van het landgoed Rijsenburg en rijk geworden door leveranties aan de legers van Napoleon, had hierbij een bemiddelende rol gespeeld. De Pyramide stond op de heideterreinen die bij deze hofstede hoorden.

Het landschap in deze tijd is nog volledig onbebost en het uitzicht weids. Maar in het bijschrift bij de ets van Baltard wordt wel schromelijk overdreven.

De bedenker van deze tekst wil ons doen geloven dat men vanaf de top van de Pyramide onder andere de Zuiderzee, Nijmegen en Deventer kon zien.

Verval
In juli 1805 voerden de krijgsgebeurtenissen Marmonts troepen naar andere delen van Europa. In verband met de voorgenomen invasie van Engeland verlieten de troepen het legerkamp. Toen Napoleon dit plan moest laten varen, trokken de troepen naar Zuid-Duitsland en Oostenrijk. In Moravië zou op 2 december de slag bij Austerlitz plaatsvinden, waaraan de Pyramide uiteindelijk zijn naam te danken heeft. Bij zijn vertrek naar Zuid-Duitsland had Marmont aan het stadsbestuur van Amsterdam opdracht gegeven om zorg te dragen voor de nederzetting bij de Pyramide. Het stadsbestuur belastte zich daar gaarne mee. Zozeer zelfs dat het bereid was de naam van Marmont aan de nederzetting te verbinden. Een commissie uit het stadsbestuur bestaande uit de heren Van Eys, Six en Changuion werd belast met deze taak.⁹⁾ Het stadsbestuur van Amsterdam zat daarmee op dezelfde lijn als Marmont die zich vleide met de gedachte dat het nageslacht in dankbare herinnering aan hem de Pyramide de naam *Marmontberg* zou geven.¹⁰⁾ Het voorstel van de commissie werd door de raadpensionaris, Rutger Jan Schimmelpenninck, bekrachtigd. In 1806 werd Napoleons broer, Lodewijk Napoleon, koning van het pas gecreëerde koninkrijk Holland. Voor hij een van zijn gebruikelijke bezoeken aan een kuuroord bracht, bereikte hem een verzoek van burgers die zich in het legerkamp bij Zeist gevestigd hadden. Zij vroegen hem om zich het lot aan te trekken van de nederzetting.¹¹⁾ Dit kwam prachtig overeen met de instructie van zijn broer, de keizer, om in de provincie Utrecht een grote legermacht te concentreren. De koning vaardigde een decreet uit op 17 augustus 1806 dat het midden hield tussen een stadsrechtverlening, een legerorder en een beschikking ten aanzien van een monument, namelijk de Pyramide. Het document rammelde juridisch aan alle kanten en dit werd nog verergerd doordat de Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Franse tekst een andere mogelijkheid tot interpretatie bood. Kort gezegd kwam het decreet erop neer dat het legerkamp te Zeist een permanent karakter moest krijgen en Austerlitz moest gaan heten, genoemd naar de plaats

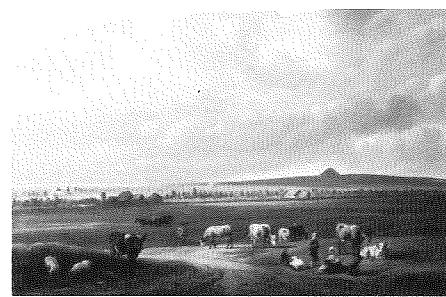
De drie huisjes bij de Pyramide. Gewassen tekening door Otto Howen, 1807. Prentenkabinet RU Leiden.

van de veldslag van 2 december van het voorafgaande jaar. Verder werd er een burgerlijk bestuur ingesteld waarvan het niet duidelijk was waar het onder ressorteerde. De Pyramide en de drie huisjes met de bewoners moesten bij de nieuwe gemeente gevoegd worden.¹²⁾

Met name deze laatste bepaling was tegen het zere been van Marmont die bij de Pyramide immers zijn eigen nederzetting had willen stichten. Zijn grootste bezwaar was misschien wel dat Lodewijk Napoleon in zijn besluit aan de Pyramide de naam van Austerlitz verbonden had en daarmee het vorige besluit van de regering van de Bataafse Republiek onder haar raadpensionaris Schimmelpenninck uit 1805 doorkruiste. Bij dit besluit immers waren de nederzetting en de Pyramide naar Marmont genoemd. Aan de commissie bestaande uit de heren Van Eys, Six en Changuion was de onaangename taak toebedeeld om met een compromis te komen¹³⁾ en Marmont die toen in Split verbleef op de hoogte stellen.¹⁴⁾ Het eindigde ermee dat de annexatie ongedaan werd gemaakt en de naam Marmont gereserveerd bleef voor de terreinen die Marmont had gekocht. Op den duur echter zou de Pyramide toch de naam *Austerlitz* gaan dragen.

Toen Lodewijk Napoleon eind 1806 op zijn

terugreis uit Duitsland Driebergen aandeed, ontbood hij de gouverneur van Austerlitz, De Pineda. Deze kon weinig vreugdevols meedelen. Voor de winkeliers en andere kleine

J. van Ravenswaay, *De Pyramide van Austerlitz*. Schilderij uit 1833. Particuliere collectie. Foto Pieter Hoogendijk.

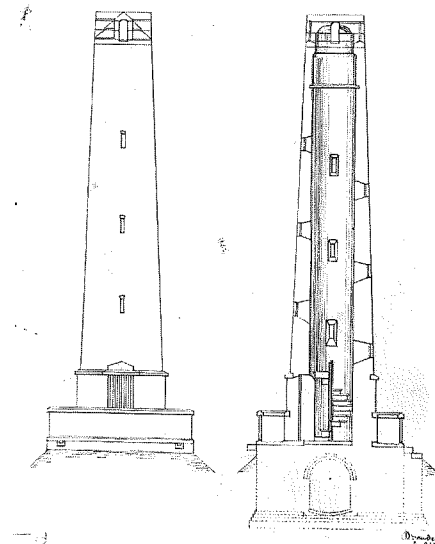
ondernemers viel er weinig meer te verdienen, omdat van de permanente vestiging van militairen weinig terecht was gekomen. Door gebrek aan paardemest was de ontginning ook al geen succes geworden. Met de nederzetting bij de Pyramide ging het nog slechter. Bij een bezoek aan de Pyramide en de drie huisjes in 1805 had de commissie uit Amsterdam kunnen vaststellen dat het met de ontginning niet erg vlotte door de onbekendheid van de soldaten met de landbouw. Het is haast symbolisch te noemen dat de vier jaar tevoren geplaatste houten obelisk op

last van de koning in verband met eventuele beschadiging van de Pyramide in 1808 gesloopt moest worden.¹⁵⁾

De bewoners van de drie huisjes komen we in archiefstukken uit 1808 en 1812 nog wel tegen. In het belastingkohier uit 1808 staan ze vermeld onder huisnummer 79 en 80, met als toevoeging 'Bewoners bij de Pyramide'¹⁶⁾ en in 1812 onder huisnummer 87 en 88.¹⁷⁾ De Fransen bewoonden het ene huisje, Barend Philips het andere. In 1816 werd met hen een regeling getroffen.¹⁸⁾ Marmont verkocht in datzelfde jaar de hofstede Henschoten en de bijbehorende terreinen aan H.M.A.M. van Asch van Wijck. Op de inwonerslijst van 1824 komen ze niet meer voor.¹⁹⁾ Hun namen ontbreken ook in de registers van de burgerlijke stand. We kunnen dus niet anders concluderen dan dat ze in 1816 vertrokken zijn met onbekende bestemming. Van Asch van Wijck beschreef de drie huisjes in 1842 in een aantekening die in het familiearchief De Beaufort voorkomt: 'Nu (1805) werden drie woningen naar franschen bouwtrant gebouwd, op steenen fundament, in houten ramen met steen ingemetseld. Eene schuur afgedaald voor ieder der bewoners, akkertjes land, een put van houten ramen, 96 voet diep tusschen de huizen en die schuur gegraven'.²⁰⁾ Het zijn deze drie huisjes die Otto Howen heeft getekend op 3 september 1807.²¹⁾ Uit de kadastrale legger blijkt dat de huisjes in 1836 zijn gesloopt en vervangen door één nieuw en groter huis.²²⁾

De Pyramide in 1866. Houtsneede door J.C. Greive jr. in het tijdschrift 'Het Nederlandsch Magazijn'. GA Woudenberg.

Ontwerp van de nieuwe obelisk door D. van der Werf in 1894. Museum Flehite.

Tegen het midden van de vorige eeuw gingen de grote landgoedeigenaren in deze omgeving, de Amsterdamse bankier J.B. Stoop en de Utrechtse burgemeester Van Asch van Wijck, er toe over grote stukken grond met bos aan te planten. Langzaam maar verliep het landschap zijn open karakter. Toch kon Frederiks, zoals we in de inleiding al hebben vastgesteld, nog aan het einde van de vorige eeuw schrijven dat de Pyramide vanuit de verte zichtbaar was. Met de Pyramide was het inmiddels triest gesteld. De houtsneede van J.C. Greive jr. laat ons een wat asymmetrisch en afgeplatte heuvel zien met bovenop een paar berkeboompjes.²³⁾

Herstel

In 1887 werd de burgemeester van Woudenberg J.B. de Beaufort, na het overlijden van zijn moeder, Anna Alida Stoop, eigenaar van de grond waarop de Pyramide stond.²⁴⁾ De Beaufort vatte vrij snel plannen op om tot herstel van de Pyramide te komen.²⁵⁾ In 1888 diende de architect D. van der Werf uit Amersfoort al een plan in tot herstel van het monument. Een sterke impuls kregen de plannen tot restauratie door de vondst van een brokstuk van de derde plaat, die onder aan de Pyramide bevestigd was geweest, door de majoor bij het 5de Regiment Infanterie te Amersfoort, O.G.H. Heldring, tevens secretaris van de Flehite. De Beaufort schonk het fragment aan deze Amerfoortse vereniging.

Hij kon op 18 februari 1893 Flehite laten weten dat het onderzoek van de Pyramide was gestart, onder erbarmelijke weersomstandigheden volgens Frederiks:

'Aanhoudende regens en wilde windvlagen bemoeilijkten het onderzoek van de pyramide en het terrein van het kamp. Wat van het gedenkteken was overgebleven, was weinig meer dan een 20 meter hoge zandhoop.' Bij dit onderzoek werd de loden bus die bijna negentig jaar vroeger in de Pyramide begraven was, opgegraven. Het moet uiteindelijk een anticlimax geweest zijn. We citeren nog eenmaal Frederiks: 'Op den 25sten Februari begaven zich de Voorzitter en de Penningmeester naar de Pyramide, ten einde de werkzaamheden in loco te bezichtigen. Bij hunne komst vernamen zij reeds aanstonds, dat de loden bus gevonden was. Spoedig ontmoetten zij de heer De Beaufort, die hun mededeelde, dat, de inhoud wel niet door dieven gestolen was, doch, naar hij vreesde, door roest in casu lekage, geleden had. Inderdaad was dit het treurige geval.' Van de perkamenten oorkonde was niets meer over. Wat restte was slechts de houten rol, stank en een ondefinieerbare bruine vloeistof. De Beaufort schonk deze bus aan het Rijksmuseum te Amsterdam.

In maart besloot De Beaufort om met Van der Werf in zee te gaan. Na enkele voorstellen van de bekende architect Pierre Cuypers, onder andere om meer steen te gebruiken, kwam het definitieve ontwerp van de geressteureerde Pyramide tot stand.²⁶⁾ De restauratie vond plaats in de zomer van 1894. De obelisk werd daarbij weer in ere hersteld, in steen. Stenen trappen voeren de bezoeker sinds die tijd naar boven.

De uitspanning bij de Pyramide

In het gebied waar later de Pyramide kwam te staan moet van ouds al een herberg hebben gestaan langs de oude weg van Woudenberg naar Utrecht.²⁷⁾ De Beaufort en Jansen maken gewag van een herberg in de Franse tijd.²⁸⁾ Naspeuringen in de archieven aan de Woudenbergse kant hebben hier vooralsnog geen concrete aanwijzingen voor opgeleverd. Op de inwonerslijsten van 1824 komt

Prentbriefkaart uit het begin van deze eeuw.

Prentbriefkaart uit het begin van deze eeuw.

onder huisnummer 88, hetzelfde huisnummer waaronder Barend Philips stond ingeschreven in 1812, wel een vermelding voor van een zekere Marietje Toonen met de toe-

Prentbriefkaart uit het begin van deze eeuw.

voeging 'tapster'.²⁹⁾ Dezelfde vrouw komt op de lijst van 1830 weer voor, nu naar haar plaats van herkomst Maria van Putten genoemd, met als beroep kroeghoudster. Het huisnummer is nog steeds 88, met als toevoeging 'heide'.

In 1840 blijkt Evert van Garderen als kastelein ingeschreven op nr. 88 onder de topografische aanduiding 'Pyramide'.³⁰⁾ De drie huisjes waren toen, zoals we hierboven al vermeld hebben, gesloopt en vervangen door één huis. Van Garderen liet een met stro bedekt hutje bouwen op de Pyramide. Hier kon de bezoeker van de Pyramide uitrusten na zijn beklimming en van het uitzicht genieten. Versnaperingen kon men vanuit de her-

berg laten aanrukken.³¹⁾ Dit hutje was al weer verdwenen toen De Greive zijn houtsnede in 1866 vervaardigde. Vanaf ongeveer 1870 werd het hotel/restaurant door de familie Van Kolfshoten beheerd, eerst Dirk, later zijn zoon Anton.³²⁾ De familie pachtte het terrein en de uitspanning van Anna Alida Stoop.³³⁾ Alida was de dochter van de bankier J.B. Stoop die het landschap in de buurt van de Pyramide had opgeluisterd met een klassicistische koepel, waarvan de zuilen afkomstig waren van de gesloopte beurs van Hendrik de Keyser te Amsterdam.³⁴⁾ De vele ansichtkaarten van rond de eeuwwisseling maken duidelijk dat de Pyramide een toeristische trekpleister voor het gehele land begon te worden. In het familiearchief De Beaufort bevinden zich talrijke briefjes van schoolhoofden met het verzoek om hun kinderen de Pyramide te laten beklimmen. De samenhang tussen Egyptische piramiden en obelisksen, de oorlogen die Napoleon voerde, met name de slag bij Austerlitz, en het bouwwerk in de bossen van Henschoten zal voor de kinderen toch wel wat duister zijn geweest. De beklimming, het uitzicht en de speeltuin vormden voor hen veel grotere attracties.

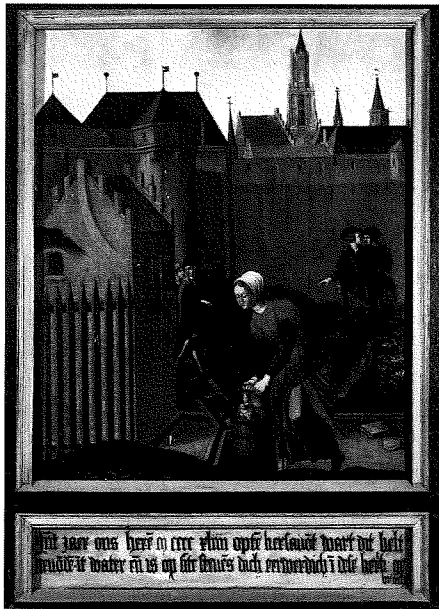
De grootse plannen die Marmont en Lodewijk Napoleon koesterden, bleken weinig reëel te zijn. Bovendien doorkruisten de plannen elkaar. Nadat de troepen waren weggetrokken uit het kamp Austerlitz was het met de bloei van de nederzetting bij het legerkamp gedaan. Meer blijvend resultaat zouden bosaanplant en bosexploitatie hebben. Rond de eeuwwisseling ging de Pyramide na de restauratie een nieuwe fase in als toeristische trekpleister.

Noten

1. P.J. Frederiks, *De Pyramide van Austerlitz. Eene historische studie* (Amersfoort 1895), 7.
2. Marmont, *Mémoires du Maréchal Marmont, Duc de Raguse* (Parijs 1857), dl. 2, 222.
3. Ibidem, 228-229.
4. Ibidem, 235-236.
5. Ibidem, 256-257.
6. Frederiks, 19-20.
7. RAU (Rijksarchief Utrecht), Archief De Beaufort, 1737.

8. F.H.A. Sabron, 'De stichting en de eerste vijf jaren van het bestaan van Austerlitz/gem. Zeist, in *De Navorscher* 64 (1915), 357-359.
9. Ibidem, 358-359.
10. Marmont, 238.
11. Sabron, 361-362.
12. Ibidem, 364-369.
13. Ibidem, 409.
14. Ibidem, 451-452.
15. Ibidem, 456-458.
16. GAW (Gemeentearchief Woudenberg), GW 210.
17. RAU, Archief De Beaufort, 1737.
18. GAW, GA 534.
19. RAU, Archief De Beaufort, 1747.
20. Prentenkabinet Rijksuniversiteit Leiden, catalogusnummer 3347.
21. GAW, GA 558.
22. In het tijdschrift *Het Nederlandsch Magazijn*, 1866.
23. GAW, GA 561 (kadastrale legger, artikelnummer 907).
24. RAU, Archief De Beaufort, 1804, stukken betreffende het herstel van Pyramide, 1887-1894.
25. Frederiks, 44-48.
26. R. Loenen, 'De Ouwe Kamp... maar waar?' in *Seijst* 21 (1991), 7-11.
27. R.P.F. De Beaufort en L.H. Jansen, *De geschiedenis en het volksleven van Woudenberg* ('s-Gravenhage 1969), 100.
28. GAW, GA 534.
29. GAW, GA 538.
30. De Beaufort en Jansen, 100.
31. GAW, bevolkingsregister 1870-1920 respectievelijk deel III, GA 545 f 444, en deel I, GA 543 f 6.
32. RAU, Archief De Beaufort, 1808.
33. De Beaufort en Jansen, 93.
34. RAU, Archief De Beaufort, 2222.

Boekbespreking

Het vinden van het miraculeuze Mariabeeldje. Anoniem paneel uit het begin van de 16de eeuw.

Ottie Thiers, *Bedevaart en Kerkeraad: de Amersfoortse Vrouwevaart van 1444 tot 1720*, Hilversum: Verloren, 1994. 150 p., ill., facs., plgr., graf.. Prijs f29,-. ISBN 90-6550-386-2.

De Vrouwevaart was gedurende de middel-eeuwen en de 16de eeuw voor Amersfoort een belangrijk jaarlijks evenement: een combinatie van de processie ter ere van het miraculeuze Maria-beeldje, dat in 1444 in de stadsgracht bij de Kamperbuitenpoort was aangetroffen en sedertdien zich in Onze-Lievevrouwekapel bevond, met een jaarmarkt en een kermis. Dit verhaal is overbekend en talrijke malen in de literatuur vermeld. In deze publikatie wordt dit onderwerp weliswaar besproken en op verdienstelijke wijze met de algemene middeleeuwse devotie in verband gebracht, maar het hoofdthema is de voortzetting van de Vrouwevaart na de protestantse omwenteling te Amersfoort in 1579. De gangbare opvatting, die zeer voor de hand ligt, houdt in dat het na de genoemde Alteratie met de Vrouwevaart gedaan was.

Immers, de katholieke eredienst in het openbaar, dus ook processies, ommegangen en dergelijke, die op de openbare weg plaatsvonden, was gedurende de tijd van de Republiek (1581-1795) verboden. In het boek van Thiers nu wordt aangetoond dat dit verbod geenszins consequent werd toegepast en dat de ommegang tot ca. 1720 geregeld plaatsvond. Natuurlijk was dit verschijnsel onder de kerkhistorici niet geheel onbekend. In de werken over het katholicisme hier te lande in de 17de en 18de eeuw worden semi-clandestiene bedevaarten gesignaleerd, zoals blijkt uit de door de auteur aangehaalde literatuur. Maar gedetailleerde gegevens, die licht zouden kunnen werpen op de algemeenheid en frequentie van dit verschijnsel, zijn dikwijls niet voorhanden. Het is daarom van belang dat het op plaatselijke of regionale schaal wordt nagevorst. Mevrouw Thiers heeft aan Amersfoort als bedevaartplaats haar doctoraalscriptie op de Rijksuniversiteit te Utrecht gewijd.

De uitgeverij Verloren was bereid om deze verhandeling in boekvorm uit te geven, hetgeen op zeer aantrekkelijke wijze geschiedde. Na het Voorwoord en de Inleiding, waarin respectievelijk het ontstaan en de probleemstelling worden uiteengezet, volgt een overzicht van het tijdperk vanaf de vondst van het beeldje in 1444 tot ca. 1500. Hierbij wordt eerst een algemene beschouwing over de bedevaart in de late middeleeuwen gegeven, haar plaats en functie in het stedelijke leven, de kroniek van het Amersfoortse Agnietenklooster als literaire bron, de houding van het stadsbestuur tegenover de Vrouwevaart en voorts alles wat met de processie, de bedevaartgangers en de 'mirakels' te maken heeft, zoals het Mirakelboek, de herkomst van de pelgrims enz. Hoofdstuk 2 behandelt het tijdperk vanaf begin 16de eeuw tot aan de Opstand. Evenals in het vorige hoofdstuk wordt de bedevaart weer in het algemeen besproken, alsook de invloed van de Contrareformatie. Voorts de gang van zaken in verband met de houding die het stadsbestuur en de bevolking van Amersfoort tegenover de Opstand aannamen. Dit tijdperk wordt weer onderverdeeld in de tijdvakken 1500-1544, 1544-1572 en 1572-1579. De eerstgenoemde periode ver-

toont nog een laatste bloei van de Vrouwevaart. In die tijd ontstaat het bekende schilderij dat de vondst van het beeldje voorstelt en dat thans in het bezit van de oud-katholieke kerk is. Deze tijd was tevens de laatste van de middeleeuwse stedelijke autonomie. De tweede periode, na 1544, wordt gekenmerkt door de geleidelijke doorvoering van het absolutisme van Karel V en diens opvolger Philips II. Amersfoort hield in dit tijdvak, maar ook in het volgende, 1572-1579, vast aan het oude geloof, maar streefde tegelijkertijd naar herstel van de middeleeuwse autonomie. Voor het thema van dit boek is vooral van belang de ontwikkeling na de Alteratie van 1579, toen de stad gedwongen werd tot aansluiting bij de Unie van Utrecht. Hoe ging het toen met de Vrouwevaart, die als gevolg van de Opstand toch al op de achtergrond was geraakt, daar bedevaarten van elders te riskant waren? Hoofdstuk 3 behandelt het tijdperk van 1580 tot 1650. De situatie in genoemde jaren kan men niet begrijpen zonder acht te slaan op de algemene toestand in de jonge Republiek, speciaal natuurlijk in het gewest Utrecht. Aan deze toestand wordt dan ook uitvoerig aandacht besteed, hetgeen weer in een voortreffelijke uiteenzetting tot uiting komt. De verhouding van de bevolking tot het geloof, het katholieke 'tegenoffensief', dat leidde tot een semi-clandestiene geloofsuitoefening, de zeer langzame groei van het calvinisme, met meer kracht echter na de staatsgreep van 1618/1619, die ook te Amersfoort zijn weerslag had, ten slotte de overleving van de Vrouwevaart na het algemene verbod van bedevaarten in 1587.

Dit verbod leidde niet altijd tot bedevaarten over de grens (Kavelaar!) maar veel meer dan men totnogtoe aannam bleven zij ook plaatsvinden binnen de hervormde provincies, al naar de mate van tolerantie van overheidswege. Het zou te ver voeren om hier uitvoerig op dit onderwerp in te gaan. Er zij slechts vermeld dat na 1619 de calvinistische druk weliswaar toenam, maar niettemin de provincie Utrecht over het algemeen toleranter bleek dan Holland. Het 'Geleide van de Vaart' werd nog geregeld door het stadsbestuur afgekondigd, maar deze 'vaart' was nu

geheel geseculariseerd, zonder 'officiële' religieuze plechtigheden, alleen als jaarmarkt en kermis. Het verhaal van Thiers in hoofdstuk 4 levert een verrassende kijk op de situatie in de provincie Utrecht en de stad Amersfoort gedurende het tijdperk 1650-1720. De belangstelling voor de semi-clandestiene Vrouwevaart werd toen minder dan in de vorige periode. De rol hierbij van de geschillen tussen reguleren en seculiere geestelijken en de afscheiding van de Oud-Bisschoppelijke Clerezy worden uit de doeken gedaan. Na ca. 1720 blijft er van de belangstelling voor de Vrouwevaart niet veel over. De Verlichting schijnt volgens de auteur hierop geen invloed te hebben gehad, wel op het feit dat de godsdienstvrijheid die de revolutie van 1795 met zich meebracht, geen opleving van de Vrouwevaart ten gevolge had.

In het Nawoord wordt melding gemaakt van de hervatting van de jaarlijkse ommegang na de oprichting van het O.L. Vrouwegilde in 1933. Een Bijlage bevat de tekst van het Amersfoortse Mirakelgedicht, daterend uit 1492 of kort daarna, naar een vroeg -17de-eeuwse kopie, berustend in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel, ingeleid en uitgegeven door R.M. Kemperink. Het is uiteraard ondoenlijk om in dit korte bestek meer dan een provere indruk te geven van de rijke inhoud van dit prachtige werkje. Het ideaal van de geschiedschrijving, in het detail de grote lijnen van de historische ontwikkeling uit te doen komen en omgekeerd deze ontwikkeling uit de vele details te reconstrueren, is in hoge mate door Thiers verwezenlijkt.

J.H.

H.W.J. de Bruijn, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de Middeleeuwen*, Utrecht 1994 (Stichtse Historische Reeks, dl. 18), 464 p., ill.. ISBN 90- 274-4444-17.

Alhoewel dit nieuwe deel in de Stichtse Historische Reeks uitsluitend over de stad Utrecht handelt, willen wij het toch signale-

ren voor de lezers van ons blad omdat het handelt over een bijzonder onderwerp. Tot nu toe is er bijzonder weinig aandacht besteed aan de bevrijding van de grond van de grondheerlijke lasten, een wezenlijk element bij de wording van de middeleeuwse stad. Een vergelijking met ontwikkelingen elders is dus veelal moeilijk. De ontwikkelingen in Utrecht zijn extra gecompliceerd omdat recht gesproken werd volgens het kerkelijk recht - in het gebied van de kapittels -, en volgens het wereldlijk recht. Bestudering van de bronnen levert echter in dit geval niet alleen dieper inzicht in de juridische aspecten van de rechtspraak inzake onroerend goed, maar ook in de geografische ontwikkeling van de stad.

Fred Gaasbeek, Jan van 't Hof en Maarten Koenders, *Baarn, Geschiedenis en architectuur*, Zeist 1994, 548 p., ill.. Prijs f 59,50. ISBN 90-6720-153-7.

Baarn maakte na de aanleg van de spoorwegverbindingen met Amsterdam (1874) en Utrecht (1898) een stormachtige ontwikkeling door tot aanzienlijk villadorp. In de serie publicaties in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project Provincie Utrecht is de geschiedenis van Baarn, Lage Vuursche en Eembrugge van de vroegste prehistorie tot heden beknopt verteld (blz. 9-88). Daarnaast is aandacht besteed aan de specifieke bebouwing zoals buitenplaatsen, kerken, villa's en dergelijke (blz. 89/147). Daarop volgt een beschrijving van ca. 375 belangrijke gebouwen, die voor een groot deel rijks- of gemeentelijk monument zijn. Ten slotte zijn er een lijst van bouwkundige termen, architecten en aannemers, alle geïnventariseerde en besproken gebouwen en een literatuurlijst opgenomen. Een indrukwekkende publicatie die respect afdwingt door het vele werk dat door onderzoekers hiervoor verzet is.

Dirk-Jan Stip e.a., *Met het oog op Amersfoort. Fotojaarboek '93*, Amersfoort 1993, 128 p. ill.. Prijs f 21,50. ISBN 90-72735-06-4.

De fotojaarboeken van uitgeverij Onnes/Amersfoortse Courant hebben iets bijzonders. Ze tonen dankzij de prachtige fotografie van Brand Overeem het leven in de stad in al zijn facetten: bijzondere bewoners, alledaagse voorvallen, opmerkelijke gebeurtenissen, culturele activiteiten etc. Het is zeker geen uitputtend overzicht van alle 'belangrijke' gebeurtenissen of wat daarvoor doorgaat. Dat is historisch misschien te betreuren, maar verleent wel de extra charme aan dit boek. Het is dan ook bijzonder jammer dat deze al enige jaren bestaande traditie in 1994 niet is voortgezet.

H.M. van Woudenberg, *De geschiedenis van de Grote kerk in Scherpenzeel*, Barneveld (1994), 392 p., ill.. Prijs f 42,50. ISBN 90-70150-38-7.

De oudste vermelding van de kerk in Scherpenzeel dateert uit 1342. De auteur voert ons daarna op een kroniekachtige wijze langs de lotgevallen van de kerk en de gelovigen, van pastoor naar pastoor, van predikant naar predikant. Tussendoor plaatst hij korte stukjes over de meer algemene politiek/religieuze ontwikkelingen. Deze werkwijze maakt het mogelijk direct te zien wat er in een bepaalde periode aan opmerkelijke zaken is voorgevallen en wie de geestelijke leidsmannen waren. De grote lijnen zijn hierdoor wel minder gemakkelijk te onderkennen. Toch kunnen wij bewondering hebben voor de noeste speurzin van de auteur, die veel kleinere en grotere zaken op een overzichtelijke wijze achter elkaar gezet heeft.

B.G.J.E.

In de reeks publikaties over oude gebouwen en straatgedeelten van Amersfoort die het echtpaar Van Hoorn-Koster geregeld doet verschijnen, waardoor onze kennis van de stad gestadig wordt verrijkt, is nu een muurhuis aan de beurt, waarover tot dusver weinig bekend was en misvattingen de ronde deden. L. van Hoorn-Koster, *Rommelenburg herontdekt, geschiedenis van een der oudste Amersfoortse muurhuizen en zijn bewoners* (Amersfoort, 1944, 44 p., ill., portr., facs., plgr., met bijlage, bevattende genealogie Ruysch c.a., f7,50) handelt over een muurhuis, dat gedeeltelijk is afgebroken en vervangen door een vroeg-20ste-eeuwse woning. Helaas kon dit opstel wegens zijn omvang niet in gedrukte vorm uitkomen, zodat men zich met een eenvoudige, overigens keurige offset tevreden moest stellen. Terecht kan men zich dan ook een exemplaar aanschaffen aan de balie van Museum Flehite en het Gemeentearchief. Men zal dan een stukje oud-Amersfoort met nieuwe ogen leren zien. Hopelijk doet zich nog eens een gelegenheid voor om de tekst in druk te publiceren.

Professie doende van de Remonstrantse religie, 375 jaar Remonstranten in Amersfoort, onder redactie van drs. W.H. Lenselink en A. Rot (Amersfoort, Jubileumcommissie Remonstrantse Gemeente Amersfoort, 1994, 152 p., ill., portr., facs., plgr., ISBN 90-9007773-1, f29,50), bevat bijdragen van talrijke medewerkers. Hieronder een artikel van dr. J.G. Smit, getiteld *Amersfoort en de Remonstrantse Gemeente*, een overzicht van de betrekkingen tussen de stad en genoemde gemeente van 1619 tot het begin van de 20ste eeuw. Ook is er een bijdrage over de verhouding tot de Doopsgezinden in de 17de en 18de eeuw. Men kan dit belangwekkende werk bestellen bij de Jubileumcommissie Remonstrantse Gemeente Amersfoort, penningmeester H. Jellema, postbus 3101, 3760 DC Soest.

Een andere belangrijke uitgave op het gebied van de plaatselijke godsdienstgeschiedenis, tevens van grote waarde voor het genealogisch onderzoek, vormt: *Amersfoortse besnijdenisboekjes, uitwerking, vertaling*

Tinnenburg en de plek waar Rommelenburg gelegen was gezien vanaf de Zuidsingel.

van de Briet Milah registers van de Amersfoortse Mohaliem Levits en Van Gelder, bewerkt door Ze'ev Bar, in opdracht van de Nederlandse Israëlitische Gemeente Amersfoort (1992/5753, 164 p., ill., facs., ISBN 90-801172-1-8). Hierin bevinden zich ook besnijdenissen in andere plaatsen van personen die later tot de Amersfoortse gemeente gingen behoren. In onze regio zijn dat: Baarn, Doorn, Rhenen, Veenendaal en Wijk bij Duurstede. Naast de oorspronkelijke tekst is de vertaling afgedrukt. Ook inschrijving in de Burgelijke Stand, waar deze is geschied, wordt telkens vermeld. Voorts een index op familienamen en een afzonderlijke op patroniemen. Tenslotte maak ik nog even opmerkelijk op de los ingesloten lijst van Errata.

Amersfoort, 60 jaar onze stad, redactie en samenstelling door Keimpe Koopmans (Amersfoort, Rotaryclub Amersfoort, 1992, 187 p., ill., facs., ISBN 90-9005373-5). Het jubileumboek van deze Rotary-afdeling, opgericht in 1932, bevat, behalve uiteraard de geschiedenis van deze club, allerlei bijdragen van verschillende auteurs over de geschiedenis van de stad gedurende het genoemde tijdvak. Hierdoor kan het niet alleen voor clubleden van belang zijn.

L.A.J. Pieko, *De passagie der hessenkarren, over Hessen en Hessenwegen* (Oldenzaal, Twents-Gelderse Uitgeverij, 1993, 149 p., ill., krt., plgr., facs., geen ISBN) handelt over het goederenvervoer te land vanuit Duitsland (Hessen) naar Nederland en België. Hierbij ook een hoofdstuk over Amersfoort, schakel in het wegvervoer tussen Amsterdam en het

Duitse Achterland (p. 105-108), dus maar een klein deel van dit boek handelt over onze regio. Maar toch is het voor de belangstellende in het goederenvervoer aldaar en de gedeeltelijk daarop gebaseerde textielindustrie als achtergrondinformatie heel nuttig.

In 1886 vond de Doleantie plaats, dat wil zeggen dat een aantal predikanten en andere leden van de Nederlandse Hervormde Kerk zich van dit kerkgenootschap afscheidden en zich organiseerden in de Gereformeerde Kerken in Nederland. De doleantenen verenigden zich in 1893 met een deel van de Afgescheidenen van 1839. Een ander deel van deze afgescheidenen kon zich met deze fusie niet verenigen en bleef een afzonderlijk kerkgenootschap vormen: de Christelijke Gereformeerde Kerk. Het eeuwfeest van de Amersfoortse Christelijke Gereformeerde Gemeente werd in 1993 gevierd met onder andere het gedenkboek *Amor Fortis: de liefde is krachtig, Christelijke Gereformeerde Ichtuskerk Amersfoort 1893-1993*, onder redactie van J.E. Biesma e.a. (Amersfoort, Chr. Ger. Gem., 1993, 134 p., ill., facs.). Na een overzicht van de geschiedenis van Amersfoort worden behandeld oorsprong en herkomst van de Ichtusgemeente en verder allerlei andere onderwerpen uit het verleden van deze gemeente, waaronder ook gesprekken met oudere lidmaten, personalia (o.a. van predikanten), kerkgebouwen, verenigingen en dergelijke.

G.G. Hilhorst 'Emiclaer', *van heerlijkheid tot stad*, uitg. in eigen beheer, 1992-1993, offset, 35 bl., ill., facs., krt., plgr.

Chronologisch overzicht, met talrijke illustraties; behandelt onder meer huis en heerlijkheid Emiclaer (leengoed van de St.-Paulusabdij te Utrecht), de boerderijen Groot- en Klein-Emiclaer, de 'Molenhoeven' enz., de heren en vrouwen van de heerlijkheid en het grondgebruik.

Bij uitgeverij Matrijs te Utrecht is in 1994 uitgekomen een werkje over *De bossen van de Utrechtse Heuvelrug*, geschreven door W. Meijers (143 p., ISBN 50-5345-040-9, prijs f24,95). Behalve over het onderwerp dat in de boektitel wordt vermeld en dat vele natuur-historische bijzonderheden omtrent de natuurgebieden tussen De Vuursche en de Grebbeberg geeft, komt de lezer ook veel te weten over de buitenplaatsen aldaar en hun bewoners in de loop van de tijd.

In de bijlage 'Wetenschap en Onderwijs' van NCR Handelsblad verscheen enige tijd geleden een serie 'De aarden monumenten van Nederland'. In het nummer van 15 september 1994 bevindt zich een voor ons interessante bijdrage van Michiel Hegener over *Ringwalburchten*. Naast een algemene beschouwing over deze versterkingen, voor een deel bestemd als vluchtburchten tijdens de rooftochten der Vikingen, is de meeste aandacht besteed aan de Heimenberg bij Rhenen, de grootste in ons land en misschien ook de oudste, echter niet de meest bekende. Ten onrechte, zoals uit het artikel blijkt. Voorts wordt ook gesproken over de Hunnenschans op de Veluwe.

Oud-Utrecht (ISSN 1380-7137), jrg. 67, nr.5 (sept./okt. 1994) (op het titelblad staat ten onrechte 'nr. 4', op het omslag het juiste nummer!) bevat op p. 106 een bijdrage van Albert van der Zeijden, onder de titel *Grafmonumenten*, over de katholieke begraafplaats te Achterveld, thans in de gemeente Leusden, eertijds onder Stoutenburg, aangelegd in 1818. Over de oorsprong hiervan worden interessante bijzonderheden vermeld. Als bron wordt verwezen naar W. Bos, *Van grafheuvel tot columbarium, de geschiedenis van de begraafplaatsen en het begraven in Leusden* (Leusden, i.e.b., 1994). Een kleine correctie

op dit artikel geeft D.L. Steenwijk, secretaris van de historische kring *Driebergen-Rijsenburg Vroeger en Nu*, in hetzelfde blad, jrg. 68, nr. 1 (jan./febr. 1995), p.13: in genoemd artikel wordt gezegd dat de Achterveldse begraafplaats de oudste katholieke begraafplaats in de provincie Utrecht zou zijn; Steenwijk wijst erop dat reeds in 1809, tegelijk met de bouw van de rooms-katholieke parochiekerk 'St. Petrus in de Banden' te Rijsenburg de ruimte rondom deze kerk tot begraafplaats werd bestemd. De eerste begrafenis vond plaats in 1811. Ook hierover worden enige wetenswaardigheden verteld.

In de rubriek 'Van de leestafel' in het bov vermelde nummer 5 van Oud-Utrecht maakt Fred Vogelzang opmerkzaam op een artikel van J. Kruidenier in het tijdschrift *Baerne* (van de gelijknamige historische vereniging) 1994, nr. 2, over de herinneringen van de schrijfster Hella Haasse aan haar jeugd in *Baarn*. Voorts 'Een brief aan den koning' uit 1829 over de plaats van het kerkhof van *De Bilt*, gepubliceerd door Jan van der Heijden in het tijdschrift *De Biltse Grift*, nr.7 (1994) van de historische kring d' Oude School.

Een artikel in Oud-Utrecht, zelfde jaargang, nr. 6 (nov./dec. 1994), p. 128-129, eveneens van Jan van der Heijden, gaat ook al over een begraafplaats in De Bilt. Hier bevinden zich vele grafkelders, mede doordat personen van buiten de gemeente, speciaal uit de stad Utrecht, zich sedert de tweede helft van de 18de eeuw aldaar lieten begraven, wegens hun bezwaren tegen het begraven in kerken en op overvolle begraafplaatsen binnen de stadsmuren. Na een opsomming van de aldaar ter aarde bestelde prominente Utrechtenaren wordt bijzondere aandacht gewijd aan jhr. mr. H.M.A.J. van Asch van Wijck (1774-1843), burgemeester van Utrecht en lid van de Tweede Kamer, een welbekend historicus en verzamelaar van oudheden.

In Heemschut, jrg. 71, no. 5 (okt. 1994), p. 28-29, bevindt zich een artikel van Wibo Burgers, *Langs tabaksschuren en -pakhuisen*. Gezien de plaats van publikatie gaat het

voornamelijk om de overblijfsels van deze cultuur in de Gelderse Vallei, de omstreken van Nijkerk en zuid-westelijk Utrechtse Heuvelrug. Over de geschiedenis van de tabaksbouw levert het geen nieuws op (in de literatuuropgave ontbreken het standaardwerk van Roessingh over de inlandse tabak en het boek van Herks over de Amersfoortse tabak). Overigens voor degene die volslagen onbekend is met het onderwerp een aardige inleiding.

Op het voorplat van hetzelfde tijdschrift, zelfde jaargang, no. 6 (dec. 1994), prijkt een mooie kleurenfoto van het voormalige klooster *Mariënhof in Amersfoort*, tot voor kort in gebruik bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), thans *Restaurant en Culinaire Museum achter oude kloostermuren*, zoals de titel van het artikel van J.Th. Balk luidt (p. 12-13). Naast een kort overzicht van de geschiedenis van het gebouw wordt over de nieuwe bestemming geschreven.

In hetzelfde nummer is aanwezig een interessante bijdrage van Anne Kalkhoven over *Stads- en dorpspompen* (p. 27-29), met fraaie foto's van nog aanwezige, al of niet gerestaureerde, pompen in verschillende plaatsen (geen afbeeldingen uit onze regio). Over de geschiedenis van de stadspompen te Amersfoort wordt een en ander vermeld. Voorts komen Doorn en Langbroek ter sprake. Tenslotte veel wetenswaardigheden over techniek, versiering en functie.

In Stichts Historisch Contact, Herfst 1994, nr. 9, p. 2, wordt door de provinciaal archeoloog S.G. van Dockum medegedeeld de benoeming van Ton van Rooijen tot haar assistent. De heer Van Rooijen was als vakman en vrijwilliger bezig met archeologische opgravingen, studeerde Duitse taal- en letterkunde (als zodanig was hij enige tijd leraar te Amersfoort) en als bijvak provinciale Romeinse archeologie.

Begraafplaatsen in Utrecht (p. 3-6 van hetzelfde nummer van S.H.C.) bevat een overzicht van het ontstaan hiervan in verschillende gemeenten, ook in onze regio, toen het

begraven in kerken minder gewenst werd geacht en later verboden. Zoals reeds eerder in onze rubriek werd vermeld is sedert begin 1993 een samenwerkingsproject gaande tussen de vereniging De Terebinth (tot behoud van begraafplaatsen en studie van grafcultuur) en de Stichting Stichtse Geschiedenis tot inventarisatie der begraafplaatsen binnen onze provincie. Een uitvoeringe literatuurlijst sluit het artikel af.

De rubriek 'De Bron' handelt dit keer over heerlijkheden en heerlijkheidsarchieven. Hierbij is een aan mij onbekende afbeelding uit 1730 van de Galgenberg bij Amersfoort gereproduceerd, met rustende jagers bij de galg met daaraan hangend een lijk. Er staat niet bij waar zich het origineel bevindt.

STAA-reeks nr.4 (nov. 1994) dient als begeleiding voor de bezoekers van de tentoonstelling 'Nering en vermaak' (3 dec. 1994 - 19 febr. 1995) over de vondsten en resultaten van de opgravingen op de Hof te Amersfoort in 1991. Aangezien intussen een uitvoerig en prachtig uitgevoerd boek over deze materie is verschenen: *Nering en vermaak, de opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort*, onder red. en met medew. van Monique Krauwer en Francien Snieder (Utrecht, Matrijs, 1994, ill., plgr., profielen, tab., graf., ISBN 90-5345-053-X), waaraan in ons tijdschrift t.z.t. uitvoering aandacht zal worden besteed, zal ik hier niet verder op deze publicatie ingaan. Voor hen die niet in de gelegenheid zijn om van dit magistrale werk kennis te nemen, kan deze STAA-publicatie een zekere informatieve waarde hebben.

Sedert april 1992 publiceert de afdeling Amersfoort en Omstreken van de Nederlandse Genealogische Vereniging een eigen periodiek, geheten *Amersfoort en Omstreken*. Dit blad bevat afdelingsactiviteiten en algemeen nieuws uit de Vereniging, verslagen enz. Het redactie-adres is Beatrixlaan 42, 3761 BE Soest. Leden van genoemde afdeling ontvangen het tijdschrift, dat driemaal per jaar verschijnt (januari, april, september) gratis, buitenstaanders kunnen zich abonne-

ren voor f15,- 's jaars, te storten op postrekening 2666378 t.n.v. Penningmeester Nederlandse Genealogische Vereniging, afd. Amersfoort en Omstreken, Alberikpad 11, 3813 KT Amersfoort, onder vermelding van 'abonnement periodiek'.

De Gemeentelijke Dienst Stadsbeheer en Milieu, Monumentenzorg, deed in 1992 verschijnen een publikatie over *Monumentaal object op de Hof, stadsbron van inspiratie* (19 p., ill.), handelend over de stadspomp aldaar.

Marjan Antonisse, Toon Tieland, Johan Traarbach, Marie Jacqueline Boormans (20 p., ill.) werd uitgegeven door de Amersfoortse Verzekeringen als begeleidend boekje bij een tentoonstelling in 1992 betreffende deze Amersfoortse kunstenaars in het gebouw van genoemde maatschappij.

In Ons Contact, maandblad van de Joodse Gemeente te Amersfoort, jrg. 27, nr. 6 (1992), p. 9-14, publiceert C. van den Braber (hoofd Monumentenzorg Amersfoort) over *De Amersfoortse Synagoge, wel en wee van een monument* (in 1727 in gebruik genomen).

Drs. Max Cramer publiceerde in Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie, nr. 32 (1992) en nr. 34 (1993) over de tuinaanleg van de *Begraafplaats Rusthof*.

Over *Begraafplaatsen in Amersfoort, Hoogland en Hooglanderveen* verscheen een boekje door A. van Gent (Amersfoort, i.e.b., 1992, 37 p., ill.).

D. Hillenius schrijft over *De geschiedenis van het Technisch Adviesbureau voor de Vereniging van Nederlandse Gemeenten* ('s-Gravenhage, Vereniging enz., 1992, 55 p., ill.). Deze publikatie verscheen ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Ingenieursbureau Dwars, Heederik en Verhey te Amersfoort.

In het Verenigingsorgaan van de Historische Kring Leusden, jrg. 8 (1992), nr. 3, p. 78-79, publiceerde F. van Loenen over *De spoorlijn*

en de Coöperatie. Het gaat over de bekende voormalige spoorlijn Amersfoort-Kesteren en de bemoeienis daarmede van de Coöperatie Handelsvereniging Leusden en Omgeving.

C. Moed en J.C. van den Bosch, *Verleden en heden van de Hervormde Vereniging Kinderzorg Utrecht* (Utrecht, Stichting Kinderzorg, 1992, 38 p., ill.). Genoemde vereniging werd in 1906 opgericht en vestigde in 1908 een kinderkuis in het gebouw van het voormalige ziekenhuis Aldegonde aan de Arnhemseweg te Amersfoort. Enige jaren terug is dit gebouw afgebroken waarna op die plaats een technische school werd gevestigd.

Voor Brons en Partners, Raadgevende Ingenieurs B.V., stelde H.J. Poots onder de titel *Amersfoort - 100 jaar groeistad* (Amersfoort, Brons enz., 1992, 60 p., ill.) een geschiedenis van de stadsuitbreiding over de jaren 1890-1992 samen.

Een bekende, hoogst verdienstelijke serie is wederom met een deel uitgebreid: J.H.M. Putman en H.A. Burgman-Feenstra stelden samen *Dopen Gereformeerde Gemeente Amersfoort, 1579-1811* (Hollandsche Rading, Genealogische Documentatie Service, 1992, 406 p., serie Eemlandse Klappers, dl. 24).

H. ten Boom e.a., ed., *Utrechters entre-deux, Stad en Sticht in de eeuw van de Reformatie, 1520-1620* (Delft, Eburon, 1992, 294 p., ill., ISBN 90-5166-271-8, Vierde verzameling bijdragen van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis, prijs f45,-) handelt ook over het kerkelijk leven in Amersfoort (door dr. J.G. Smit) en de platelandsdorpen in oostelijk Utrecht. Genoemde verzameling had reeds afleveringen gewijd aan Gouda, Groningen en Zeeland. Het doel van deze bijdragen tot de kerkgeschiedenis, aldus prof. Woltjer in zijn inleiding, is de 'gewone gelovigen' in het middelpunt te plaatsen. In hoeverre dit gelukt hangt natuurlijk in hoge mate af van de voorhanden bronnen en daaraan ontbreekt het nogal eens. Maar niettemin is deze publikatie ook voor

de inwoners van onze gouw interessant genoeg.

J.H.

Rectificatie

In onze Kroniek jrg. 24, nr. 3/4 (maart 1995), p. 62, werd aangekondigd het werk van H.J. Pabbuwe, *Dr. Robertus Padtbrugge* enz., niet in de boekhandel verkrijgbaar is. Wij vernamen dat het boek niet, zoals aldaar vermeld, bij de auteur moet worden besteld, doch bij de uitgever: Drukkerij Duerinck bv, te Kloosterzande.

Cursus economische geschiedenis Amersfoort

Economische ontwikkelingen hebben vaak ingrijpende gevolgen gehad in de geschiedenis. Denk aan de vele volksoproeren, die het gevolg waren van een stijgende broodprijs, of aan dalende belastinginkomsten, waardoor er een voortijdig einde kwam aan oorlogen. Ook in de geschiedenis van Amersfoort heeft de economie diep ingegrepen: waar leefden de mensen van, hoe waren de werkomstandigheden, wie waren er arm en wie waren er rijk? Voor wie geïnteresseerd is in deze en de vele andere vragen uit het economische verleden hebben de Stichting Stichtse Geschiedenis en het Gemeentearchief Amersfoort een cursus 'economische geschiedenis van Amersfoort' georganiseerd. Op 5 woensdagavonden en een zaterdagochtend leren zij de vaardigheden aan, die nodig zijn om onderzoek te doen naar economische verschijnselen in de geschiedenis. De nadruk ligt daarbij op de negentiende en twintigste eeuw. Na een algemene introductie op de economische geschiedenis van Amersfoort wordt geleerd hoe men literatuur kan zoeken en archiefbronnen moet raadplegen. Tijdens een gastoptreden zal een historicus met de archiefbronnen in de hand, verslag doen van de wijze waarop zijn onderzoek tot stand is gekomen. Aan het einde komen onderwerpen voor mogelijk vervolgonderzoek aan de orde.

De cursus vindt plaats op 17, 24 en 31 januari, 7 en 14 februari en zaterdagochtend 9 maart 1996. Drie lessen worden in het Gemeentearchief gegeven, drie lessen vinden in Museum Flehite plaats. De kosten bedragen f110,- inclusief koffie en een syllabus. Docente is mw. drs. M. van Eck. Meer informatie en opgave: Stichting Stichtse Geschiedenis, Mariaplaats 23, 3511 LK Utrecht, 030-2343880.